

تحلیلی بر تجربه کار کودکان روستایی: انگیزه‌ها و پیامدهای اشتغال زودرس

(مطالعه موردی: کودکان ساکن در نواحی روستایی شهرستان کاشمر)

حمداالله سجاسی قیداری*، میترا یاراحمدی**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۷/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۲/۹

چکیده

در جهان کسب و کارهای خانوادگی سهم قابل توجهی در زمینه اشتغال و تولید اقتصادی داشته و در مناطق روستایی، کودکان درصد قابل توجهی از نیروی کار کشاورزی و خانگی را تشکیل می‌دهند. پژوهش حاضر به منظور بررسی تجربیات کودکان روستایی از کار، انجام شده است. این پژوهش از نظر ماهیت، از نوع پژوهش‌های کمی و از بُعد روش، از روش توصیفی-تحلیلی بهره برده است. ابزار اصلی این پژوهش پرسشنامه می‌باشد که میزان پایایی پرسشنامه‌ها با استفاده از روش آلفای کرونباخ (۰/۸۸۱) مورد بررسی قرار گرفته است. به منظور تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه‌ها نیز از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است. نتایج نشان داد عواملی چون دلیل کار، نوع کار، تعداد روزها و ساعت کار و سن کودکان، بر تجربه کاری آنها تأثیرگذار می‌باشد. این تأثیر با توجه به ماهیت کار کودکان در نواحی روستایی و تناسب نوع، ساعات و روزهای کار با سن کودکان روستایی، به گونه‌ای است که سبب بهبود سلامت جسمی، روحی-روانی و آموزشی کودکان روستایی مورد مطالعه شده است. بر این اساس این کودکان نگرش، دیدگاه، احساس و تجربه مثبتی نسبت به کار دارند و کار را عاملی در جهت مهارت‌آموزی و ارتقای توانایی‌های خود می‌دانند.

واژه‌های کلیدی: کسب و کار خانوادگی، کار کودک، تجربه کاری، کودکان روستایی

* استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول). ssojasi@um.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد.

mi.yarahmadi@mail.um.ac.ir

مقدمه

دوران کودکی اهمیت بسزایی دارد، چرا که مرحله کودکی و نوجوانی نقش بسیار مؤثر و مهمی در رشد و تکامل شخصیت و رفتارهای اجتماعی کودکان و نوجوانان دارد (فخرایی و علی‌نقی، ۱۳۸۸؛ باقری و همکاران، ۱۳۹۷). این در حالی است که کار سخت کودکان در هر بخشی از جهان، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه به‌عنوان مانعی در راه رشد و تکامل عادی کودکان، مشاهده می‌شود (Ravinder, 2009:1; Basu & Tzannatos, 2003:154; Abbas Ali et al., 2017:2). آنچه در این زمینه حائز اهمیت می‌باشد، آن است که: کودکان برای کار کردن بسیار کوچک هستند یا کاری که به آن‌ها واگذار می‌شود، می‌تواند شرایط نامطلوب و خطرناکی را برای آن‌ها به همراه داشته باشد. برای کودکی که کار می‌کند، استفاده از دوران و دنیای کودکی مفهومی ندارد، یا در واقع چنین باید گفت که از حقوق طبیعی سن خود محروم می‌شود (فریدونی نیا، ۱۳۹۷).

سازمان بین‌المللی کار^۱ تخمین زده که در سال ۲۰۱۶، ۱۵۲ میلیون کودک ۵ تا ۱۷ ساله در فعالیتهای اقتصادی در سراسر جهان مشغول به فعالیت هستند (ILO, 2019). کار کودکان تنوع بسیاری دارد، هنگامی که واژه کار کودکان مطرح می‌شود، به‌طور کلی آنچه به ذهن می‌رسد کار در بازار است (Ray and Lancaster, 2005). این در حالی است که هرگونه کاری که موجبات ورود ضرر یا بهره‌کشی از کودک را به لحاظ جسمی، ذهنی و اخلاقی فراهم آورد و مانع دسترسی کودک به آموزش شود، کار کودک تلقی می‌شود (صفرزاده، ۱۳۹۳). به‌عبارتی دیگر هر کاری که کودکان را از دوران کودکی محروم می‌کند و برای رشد جسمی و روحی آن‌ها مضر است، را به‌عنوان کار کودکان می‌نامند (Yıldırım et al., 2015: 519; Khakshour et al., 2015: 465). این درحالی است که تنها اقلیتی از کودکان شاغل، در کار بازار مشغول به کار هستند.

---

1. International Labour Organization(ILO)

بسیاری از کودکان بویژه در نواحی روستایی، اگرچه به صورت آشکارا مشغول به کار نیستند اما بسیاری از آنها در اشکال پنهانی از کار کودکان، مانند: کار در خانه، در مزرعه خانوادگی و یا در کسب و کار خانوادگی کار می کنند (Webbink et al., 2012: 3; Edmonds and Pavcnik, 2005: 633). کار کودکان یک ضرورت اقتصادی برای بسیاری از خانوارها، به ویژه خانواده های روستایی در کشورهای در حال توسعه است (Kotb et al., 2011, 323; Chae -Young & Montgomery, 2018: 166). صندوق کودکان سازمان ملل، با کارهایی که کودکان ممکن است در خانه، مزرعه خانوادگی یا کسب و کار خانوادگی انجام دهند، مخالفت نمی کند، تا زمانی که این کار برای سلامتی و رفاه آنها خطرناک نباشد و این کار مانع از رفتن آنها به مدرسه و لذت بردن از فعالیت های دوران کودکی نشود (Unicef, 2006). بر اساس گزارش سازمان جهانی کار ۶۰ درصد از همه کارگران کودک در گروه سنی ۵-۱۷ ساله در نواحی روستایی در فعالیتهایی از جمله کشاورزی، ماهیگیری، آبی پروری، جنگلداری و دامداری کار می کنند (ILO, 2019).

امروزه کار کودک در ایران همانند سایر کشورهای در حال توسعه رواج دارد. به طوری که بر اساس گزارش های یونیسف ۱ تا ۳ درصد کودکان ۶ تا ۱۴ ساله ایرانی کار می کنند و به مدرسه نمی روند. به طور معمول کودکان با هدف کمک به امرامعاش خود و خانواده خود، کار می کنند (Unicef, 2006؛ کردی، ۱۳۸۸: ۸۰). بخش عمده ای از نیروی کار در نواحی روستایی و بویژه فعالیت های بخش کشاورزی را کودکان تشکیل می دهند (Edet et al., 2013, 2014; Adeoti, 2013; Siddiqi, Faraaz & Patrinos, 1995). بررسی ساختار اقتصادی نواحی روستایی کشور و به تبع آن شهرستان کاشمر گویای این مطلب است که کشاورزی محور اساسی تأمین معیشت بوده و به دلیل پایین بودن سطح اقتصاد خانوارهای روستایی جهت بکارگیری نیروی کارآموزش دیده (کرمیان و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶۴) و باتجربه، کودکان ساکن در نواحی روستایی این شهرستان، نقش قابل توجهی در فعالیت های بخش کشاورزی دارند.

به عبارتی دیگر، شرایط زندگی و فعالیت‌های اقتصادی در محیط‌های روستایی به گونه‌ای می‌باشد که سبب اشتغال زودرس برای کودکان می‌گردد. از منظر اغلب خانوارها، کار کودکان عمدتاً به دلایلی مانند کمک به اقتصاد خانوار، تقویت جنبه‌های مشارکتی کودکان در مدیریت خانوار، کسب تجربه و مهارت و مدیریت کودک به لحاظ اجتماعی می‌باشد (کشاورز حداد و همکاران، ۱۳۹۳). هرچند که تا حدودی مطابق با نظر صندوق کودکان سازمان ملل می‌توان کار کودکان را تا زمانی که سلامتی و رفاه زندگی آن‌ها را از بین نمی‌برد، پذیرفت، اما نکته اساسی این که کار برای کودک از منظر او نیز قابلیت تأمل دارد. زیرا در اغلب مواقع کودکان در هنگام کار خود را در معرض مقایسه قرار می‌دهند. با توجه شرایط کار نیز ممکن است احساس حقارت، غرور، عزت، درماندگی و... در آن‌ها شکل گیرد. بنابراین احساس کودکان از کار و پنداشت آن‌ها نسبت به خود و تأثیرگذاری کار در ارتقای توانایی و مهارت کودکان از جمله عوامل تعیین‌کننده حفظ سلامت جسمی، روحی و اجتماعی کودکان کار می‌باشد (liu et al., 2015; irmler & Gedhard 2014; Khakshour et al., 2015).

با وجود مخالفان و موافقان کار کودکان در ادبیات علمی جهان، مسئله مهم بررسی نظرات شخصی کودکان کار نسبت به کار می‌باشد که عمدتاً دربرگیرنده تجربه زیسته آنها می‌باشد. پس با توجه به درگیر بودن بسیاری از کودکان روستایی شهرستان کاشمر در بخش کشاورزی، دام‌پروری و بافندگی و نیز پیامدهای مثبت و منفی کار کودک بر سلامت روحی-روانی و جسمی آنان، بررسی عواطف و حالات درونی کودکان از حضور و مشارکت در کسب‌وکارهای خانوادگی ضرورت می‌یابد. از این رو پژوهش حاضر با هدف بررسی و تحلیل تجربیات کودکان روستایی از کار صورت گرفته است. در این راستا، سؤال اصلی تحقیق بدین صورت مطرح می‌گردد: دلایل، انگیزه و احساسات کودکان روستایی مورد مطالعه نسبت به کار و پیامدهای (مثبت - منفی) کار بر آنان چیست؟

پیشینه تحقیق

به دلیل اهمیت موضوع تاکنون پژوهش‌های بسیاری در زمینه کودکان کار و کار کودکان روستایی در مزرعه و کسب‌وکارهای خانوادگی صورت گرفته و پیامدهای ناشی از آن مورد بررسی قرار گرفته است (جدول ۱).

جدول ۱- برخی از مطالعات صورت گرفته در زمینه کودکان کار و کار کودکان

نویسنده و سال	عنوان	یافته‌ها
زرافشانی و همکاران، ۱۳۹۵	شناسایی آسیب‌های پیش روی کودکان کار روستایی در فعالیتهای کشاورزی دهستان ماهیدشت	یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که مشکلات بدنی (مشکلات پوستی و کمردرد و زانودرد) مهم‌ترین مشکلات و بعد از آن به ترتیب مشکلات روان‌شناختی (عصبی و خشن شدن کودک و از بین رفتن خلاقیت و احساس حقارت)، اجتماعی و فرهنگی (ادامه یافتن چرخه کار کودکان برای نسل‌های پی‌درپی، یادگیری کلمات توهین‌آمیز، عملکرد ضعیف تحصیلی) و اقتصادی (افزایش هزینه‌های تحصیل و افزایش هزینه‌های درمان خانوار) از جمله پیامدهای کار کودکان می‌باشد.
میرک زاده و همکاران، ۱۳۹۶	تحلیل نگرش کارشناسان در برابر مزایا و معایب کار کودکان روستایی در فعالیتهای کشاورزی	یافته‌ها حاکی از آن است که دو دیدگاه در رابطه با کار کودک وجود دارد: گروه اول معتقدند کار کردن، فرصت بچگی کردن را از کودک می‌گیرد، باعث می‌شود کودک سر کلاس درس تمرکز لازم را نداشته باشد و کودک به بیماری‌های مفصلی مبتلا شود و از نظر روحی افسرده شود. این در حالی است که گروهی دیگر، کار کردن کودکان در فعالیتهای کشاورزی را عاملی برای مسئولیت‌پذیری کودک در آینده تصور می‌کنند و معتقدند کار کردن باعث می‌شود کودک از نظر جسمانی چالاک شوند.
طبرسی و همکاران، ۱۳۹۶	تحلیل مفهوم خودپنداری در کودکان کار خیابانی	یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که کودکان کار به دلیل شرایط خاص زندگی خود مجبور به کار کردن هستند و همین امر منجر به ایجاد تغییرات مثبت و منفی در خودپنداری آنها نسبت به سایر همسالان خود شده است. از جمله ویژگی‌های شاخص خودپنداری در این کودکان می‌توان به آگاهی از توانمندی به صورت احساس مسئولیت در قبال خانواده و استقلال مالی، برقراری تعامل با دیگران و تشکیل

<p>گروه‌های حمایتی در عین رقابت با یکدیگر، انعطاف‌پذیری و تأثیرپذیری با آموزش، پذیرش و سازگاری با وضعیت موجود و همچنین عدم شناخت راهکارهای مقابله با آسیب اشاره کرد.</p>		
<p>نتایج این مطالعه حاکی از آن است که آثار روانی کار کودکان در مزارع این بود که آنان احساس مسئولیت‌پذیری بیشتری داشتند. آثار منفی کار کشاورزی نیز عصبی بودن و گفتن کلمات توهین‌آمیز بود. افزون بر این، کودکان در معرض اشیای نوک‌تیز، گردوغبار، حیوانات وحشی، ماشین‌آلات سنگین، حشرات مضر و خزندگان، سروصدا و آفت‌کش‌ها قرار داشتند. گفتنی است که شایع‌ترین مشکلات جسمی عبارت بود از کمردرد، ضعف، خستگی، سردرد و بریدگی.</p>	<p>کار کشاورزی در میان کودکان مدرسه‌ای در روستاهای مصر</p>	<p>Kotb et al., 2011</p>
<p>نتایج بیانگر آن است که دختران بیشتر در کارهای خانه و پسران بیشتر درگیر کارهای خانوادگی هستند، در هر دو شکل، کار کودک ناشی از عوامل سطح خانوادگی، متغیرهای اجتماعی - اقتصادی و متغیرهای جمعیت شناختی است.</p>	<p>کار پنهان کودکان: عوامل تعیین‌کننده کار خانگی - خانوادگی کودکان در ۱۶ کشور در حال توسعه</p>	<p>Webbink et al., 2012</p>
<p>نتایج نشان می‌دهد که در کار کودک و انتخاب نوع فعالیت‌های کودک جنس، رده سنی و بیولوژیک کودک تأثیرگذار است. به طوری که میزان ثبت‌نام دختران در مدرسه کمتر از پسران و فعالیت دختران در مزرعه بیشتر از پسران می‌باشد. همچنین کیفیت سرپناه، آموزش والدین و دسترسی به مدرسه تأثیر مثبت بر تصمیمات تحصیلی و زمان صرف شده کودک در مزرعه و اندازه مزرعه تأثیر منفی در تصمیم‌گیری در مورد تحصیلات فرزند دارد. بر این اساس توصیه می‌شود که برای فرمول‌بندی سیاست‌های مؤثر برای کاهش کار کودکان، همه این متغیرهای مهم باید مورد توجه قرار گیرند.</p>	<p>کار مزرعه کودکان در خانوارهای روستایی جنوب غربی، نیجریه</p>	<p>Adeoti et al., 2013</p>
<p>نتایج این مطالعه بیانگر آن است که فقر خانواده، اندازه خانوار بزرگ‌تر، عدم آموزش، فرهنگ و یا سنت‌های خانوادگی از علل کار کودکان روستایی می‌باشد. همچنین پس‌زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی کودکان نیز نقش مهمی در مشارکت آنان در فرصت‌های کار و تحصیلات ایفا می‌کنند.</p>	<p>اشتغال کودک در کشاورزی در میان خانه‌های فقیر روستایی: برخی مسائل و واقعیت‌ها</p>	<p>Edet et al., 2013</p>

تحلیلی بر تجربه کار کودکان روستایی ... ۲۱۷

<p>نتایج بیانگر آن است که یک رابطه غیرخطی میان کار کودک و دارایی خانوار در مناطق روستایی وجود دارد. به طوری که در میان خانوارهای روستایی با درآمد متوسط احتمال خروج از تحصیل بالا است. علاوه بر آن، جنسیت کودک و شرایط زیست محیطی نیز باعث تغییر در احتمال کار کودک می شوند.</p>	<p>کار کودک و خانواده کودکان: نظریات و تجربیات از زیمبابوه</p>	<p>Oryoie et al., 2017</p>
<p>نتایج حاکی از آن است که موقعیت اجتماعی - اقتصادی پایین خانوار، کودکان را وادار به ورود به بازار کار می کند. همچنین معضل بیکاری فزاینده افراد تحصیل کرده، والدین را به سمت خروج کودکانشان از تحصیل سوق می دهد. در حالی که هزینه تحصیل و درآمد حاصل از اشتغال کودکان جبران شود، امکان کاهش کار کودک وجود دارد.</p>	<p>چرا کار کودکان؟ شواهدی از صنعت قالببافی خانگی کشمیر</p>	<p>Nengroo and Bhat, 2017</p>
<p>نتایج این پژوهش نشان می دهد که زمینه های اجتماعی و فرهنگی کار کودک نقش مهمی در فعالیت کودکان در کشاورزی در منطقه روستایی دارد. در حالی که فقر علت مشارکت کودکان در کار ماهیگیری در جوامع شهری غنا است. در این مطالعه توصیه می شود که سیاست گذاران و سازمان های غیردولتی باید پیوند بین محرومیت اقتصادی و کار کودکان را در هنگام اجرای برنامه های طراحی شده برای مبارزه با این مشکل در نظر بگیرند.</p>	<p>علل کار کودک: ادراک والدین روستایی و شهری در غنا</p>	<p>Adonteng-Kissi, 2018</p>
<p>این مطالعه تفاوت نگرش نسل ها نسبت به تحصیل در دوران کودکی و ارزش کودک به عنوان نیروی کار در رشد فعالیت اقتصادی را بررسی می کند. نتایج نشان می دهد که هیچ تغییری در تصمیم گیری بزرگسالان در مورد کار و تحصیل در دوران کودکی صورت نگرفته است. اما، امروزه کودکان روستایی اغلب انتخاب نمی کنند که کار کنند، اما ممکن است برای آنها امکان فراغت از کار و اشتغال به تحصیل به دلیل شرایط اجتماعی - فرهنگی موجود، ممکن نباشد.</p>	<p>کار کودکان روستایی و آموزش مدرسه در زمینه رشد سریع اقتصادی در کره جنوبی</p>	<p>Chae et al., 2018</p>
<p>این پژوهش توضیح می دهد که چرا سیاست یارانه های کشاورزی، برای رفع موانع مواجهه با کار کودکان و بهبود رفاه خانواده های فقیر ناکام مانده است. همچنین به کارگیری سیاست جایگزین، طرح انتقال مستقیم نقدی به مردم فقیر و رشد اقتصادی از طریق سرمایه گذاری مستقیم خارجی را برای مقابله با کار کودکان پیشنهاد می کنند.</p>	<p>درک بهره برداری نیروی کار در بخش کشاورزی اسپانیا با استفاده از رویکرد مبتنی بر عامل</p>	<p>Chesney et al., 2019</p>

منبع: یافته های تحقیق برگرفته از مطالعات پیشین، ۱۳۹۸

تاکنون پژوهشی به مطالعه کار کودکان از دیدگاه کودکان و به‌ویژه کودکان روستایی در ایران نپرداخته است. پژوهش حاضر به‌منظور بررسی تجربیات کودکان روستایی از مشارکت در کارهای خانوادگی انجام‌شده است تا انگیزه‌ها و چالش‌های ناشی از اشتغال زودرس از دیدگاه شخص کودکان مورد بررسی قرار گیرد. زیرا تاکنون اغلب پژوهش‌های انجام‌شده بیشتر از منظر بیرونی به کار کودکان پرداخته‌اند و تجربه زیسته کودکان در ارتباط با کار خود آن‌ها، مورد توجه قرار نگرفته است.

چارچوب نظری

پدیده زود اشتغالی بیشتر در بین اقشار فقیر و جامعه روستایی و حاشیه‌نشین می‌باشد. در جوامعی که توسعه انسانی رشد نیافته، فقر اقتصادی - فرهنگی باعث اشتغال زودرس می‌شود. به عبارتی، عدم درآمد کافی، ضعف دسترسی به امکانات، ضعف حمایت و تأمین اجتماعی، کمبود نیروی ماهر انسانی در دسترس و ارزان، سطح سواد پایین، سبب پدیدار شدن اشتغال زودرس می‌شود، این پدیده در بین گروه‌های سنی پایین یعنی کودکان و نوجوانان می‌باشد به دلیل عدم آگاهی، از خطرات جسمی و روحی که آن‌ها را تهدید می‌کند و همچنین بر سلامت و وضعیت تحصیلی کودک و نوجوان تأثیر می‌گذارد (پاسپار و همکاران، ۱۳۹۷). حال با در نظر گرفتن معیارهای سن و حقوق کودکان می‌توان کودک و دوران کودکی را تعریف نمود (Yıldırım et al., 2015: 519). کنوانسیون حقوق کودکان سازمان ملل متحد، کودک را افراد انسانی زیر سن هجده سال و دوران کودکی را، دورانی که کودک باید به مدرسه برود و به بازی‌های کودکانه مشغول باشد و عشق خانواده به او باعث تقویت اعتماد به نفسش شود، تعریف می‌کند (FAO, 2013). بنابراین دوران کودکی، دورانی گران‌بهایی است که کودکان باید در آن بدون ترس از امنیت و خشونت زندگی کنند و در برابر بهره‌برداری و سوءاستفاده از آن‌ها درامان باشند (Eman et al., 2010: 215). بر این اساس کار کودک، به معنی کار

کردن کودکان زیر هجده سال است که می‌تواند برای ادامه زندگی آنان خطرناک می‌باشد و سلامت جسم، ذهن و امنیت اخلاقی کودک را تهدید کند (Unicef, 2006)؛ ابراهیمی پور فائز: ۱۳۹۶: ۲) به عبارتی دیگر کار کودکان عبارت است از: فعالیت کودکان در هر کاری که آن‌ها را از دوران کودکی خود و توانایی آن‌ها برای حضور در مدرسه محروم سازد و از لحاظ ذهنی، جسمی و اجتماعی خطرناک و مضر است (Ravinder, 2009: 2; FAO, 2013; Yildırım et al., 2015).

کنوانسیون حقوق کودکان این دسته از فعالیت‌های اقتصادی را که به دلیل ماهیت و شرایط انجام آن‌ها نوعاً برای سلامتی و امنیت کودک مضر است را ممنوع دانسته و اقدام فوری در جهت حذف این دسته از کار کودک را ضروری می‌داند (صفرزاده، ۱۳۹۳). اما نباید همه کارهای انجام‌شده توسط بچه‌ها به‌عنوان کار کودک تعریف شود. در قوانین داخلی، مقرراتی چند در خصوص شرایط کار کودکان وجود دارد که همگی در راستای حمایت از کودکان تدوین‌شده است. این مقررات حمایتی عبارت‌اند از: ۱- محدودیت سنی (حداقل سن شروع به کار ۱۵ سال)، ۲- محدودیت ساعات کار (ساعات کار بزرگسالان نباید از هشت ساعت تجاوز نماید و ساعات کار کودکان نیم ساعت کمتر از بزرگسالان می‌باشد)، ۳- ممنوعیت کارهای سخت، زیان‌آور و خطرناک (بخشنده و نیک پور قنواتی، ۱۳۹۵).

پس مشارکت کودکان و نوجوانان در کارهایی که، ساعات کاری آن متناسب با سن آنان می‌باشد بر سلامت و توسعه فردی آنها تأثیر منفی نمی‌گذارد یا دخالت در تحصیل آنها ندارند، به‌طورکلی مثبت است. این شامل فعالیت‌هایی مانند کمک به والدین خود در خانه، کمک به کسب‌وکار خانوادگی یا کار با دریافت پول جیبی در خارج از ساعات مدرسه و در تعطیلات مدرسه می‌باشد. این نوع فعالیت‌ها به رشد کودکان و رفاه خانواده‌ها کمک می‌کند، آنها را با مهارت و تجربه می‌سازد (ایمان زاده و علیپور، ۱۳۹۸) و به آنها کمک می‌کند که در طول زندگی بزرگسالی خود از اعضای مولد جامعه باشند (Khakshour et al., 2015: 46; Edmonds and Pavenik, 2005; ILO, 2017).

در نواحی روستایی کودکان نقش و جایگاه بسزایی در فعالیت‌های اقتصادی و تولید درآمد برای خانواده دارند. به‌طوری‌که تعداد زیادی از کودکان روستایی در بخش‌های کشاورزی، ماهیگیری، آبی‌پروری، جنگلداری، دامداری و کارهای خانگی به فعالیت می‌پردازند (ILO, 2019; Attanasio et al., 2010: 181). زیرا اقتصاد روستایی یک سیستم پیچیده و پویا از منابع طبیعی، منابع انسانی و ارزش‌های فرهنگی است که کشاورزی در آن نقش بسزایی ایفا می‌کند (Magda et al., 2009: 31). همواره در مناطق روستایی به دلیل پایین بودن سطح درآمدی خانوار و کمبود نیروی کار (Chesney, 2019)، بهره‌گیری از نیروی کارخانوادگی و نظام‌های بهره‌برداری خانوادگی، به‌ویژه در فعالیت‌های مربوط به بخش کشاورزی مورد توجه بوده است. از طرفی بسیاری از متخصصان بر این باورند که توسعه کسب‌وکارهای کوچک و خانگی در محیط روستایی مهم‌ترین راهکار توسعه روستایی به‌ویژه توسعه اقتصاد روستایی در کشورهای جهان سوم می‌باشد (Gidosen and Olivia, 2006; Meneses et al., 2014: 24).

پس با توجه به نقش و اهمیت کسب‌وکارهای خانوادگی در توسعه روستایی، بخش قابل‌توجهی از نیروی کار در بخش کشاورزی و کسب و کارهای خانوادگی روستایی را کودکان تشکیل می‌دهند (Audu et al., 2010). زیرا فعالیت‌های اقتصادی در محیط‌های روستایی عمدتاً وابسته به نیروی کار می‌باشد و خانوارها برای ذخیره مالی و افزایش سود اقتصادی، تلاش می‌کنند تا از نیروی کار کودکان نیز در فعالیت‌های اقتصادی استفاده کنند. در سراسر جهان کسب‌وکارهای خانوادگی سهم قابل‌توجهی در زمینه اشتغال و تولید اقتصادی دارند (Shepherd and Zacharakis, 2000, 25; Collins and O'Regan, 2010, 5). برای کسب‌وکارهای خانوادگی تعاریف بسیاری ارائه شده است، اما وجه اشتراک تمام این تعاریف در آن است که کسب‌وکارهای خانوادگی، کسب‌وکار کوچکی است که افراد آن را اعضاء یک خانواده تشکیل می‌دهند و سیاست آن در جهت پیشبرد اهداف و منافع خانواده می‌باشد (Harms, 2014; Litz, 1995).

آنچه در رابطه با کسب‌وکارهای خانوادگی اهمیت دارد و آن را از کسب‌وکارهای غیرخانوادگی جدا می‌سازد، مشارکت اعضای خانواده می‌باشد (Meneses et al., 2014; 24).

در مناطق روستایی، کودکان و نوجوانان درصد قابل‌توجهی از نیروی کار کشاورزی و خانگی را تشکیل می‌دهند (2: Edet et al., 2013; ILO, 2019; مهدوی و مزینانی، ۱۳۹۰: ۱۳۲). فقر خانوارهای روستایی (Adonteng-Kissi, 2018: 55; Oryioe et al., 2017: 45; Nielsen, 1998: 1)، کم بود نیروی کار در نواحی روستایی (Chesney, 2019: 696)، کودکان به‌عنوان یک منبع کار ارزان (ILO, 2006)، ویژگی‌های خانوادگی چون: اندازه خانواده (Patrinos & Psacharopoulos, 1997)، سن (هر چه سرپرست خانواده مسن‌تر باشد احتمال مشارکت کودکان به‌عنوان نیروی مکمل در کسب‌وکار بیشتر می‌شود) (Coster & Adekoya, 2014: 279; Okpukpara & Odurukwe, 2003: 146) و سطح سواد سرپرست خانوار (هرچه سطح سواد پدر خانواده بیشتر باشد میزان بکارگیری کودکان به‌عنوان نیروی کار کاهش می‌یابد) (Adeoti et al., 2013: 47; Coster & Adekoya, 2014: 279)، نگرش سنتی نسبت به مشارکت کودکان در کسب‌وکار خانوادگی (مانند نگرش نادرست خانواده آن‌ها که فکر می‌کنند کودک باید هنر خانواده را یاد بگیرد تا سنت دیرینه‌شان حفظ شود) (کرمیان و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۶۵ به نقل از: Weiner et al., 2006; ILO, 2014) و مشارکت کودکان در کسب‌وکارهای خانوادگی به دلیل علاقه آن‌ها به کمک به خانواده و کار به‌عنوان وسیله‌ای برای کسب مهارت و دستیابی به خودکفایی (Jennie, 2009: 7- 11)، از مهمترین عوامل مشارکت کودکان در کسب‌وکارهای خانوادگی در نواحی روستایی می‌باشد.

در رابطه با کار کودکان روستایی دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد، برخی از محققان و سازمان‌های بین‌المللی معتقدند که کار کودکان در نواحی روستایی دارای تأثیرات منفی چون، قرار گیری کودکان در معرض اشیای نوک‌تیز، گرد و غبار، حیوانات

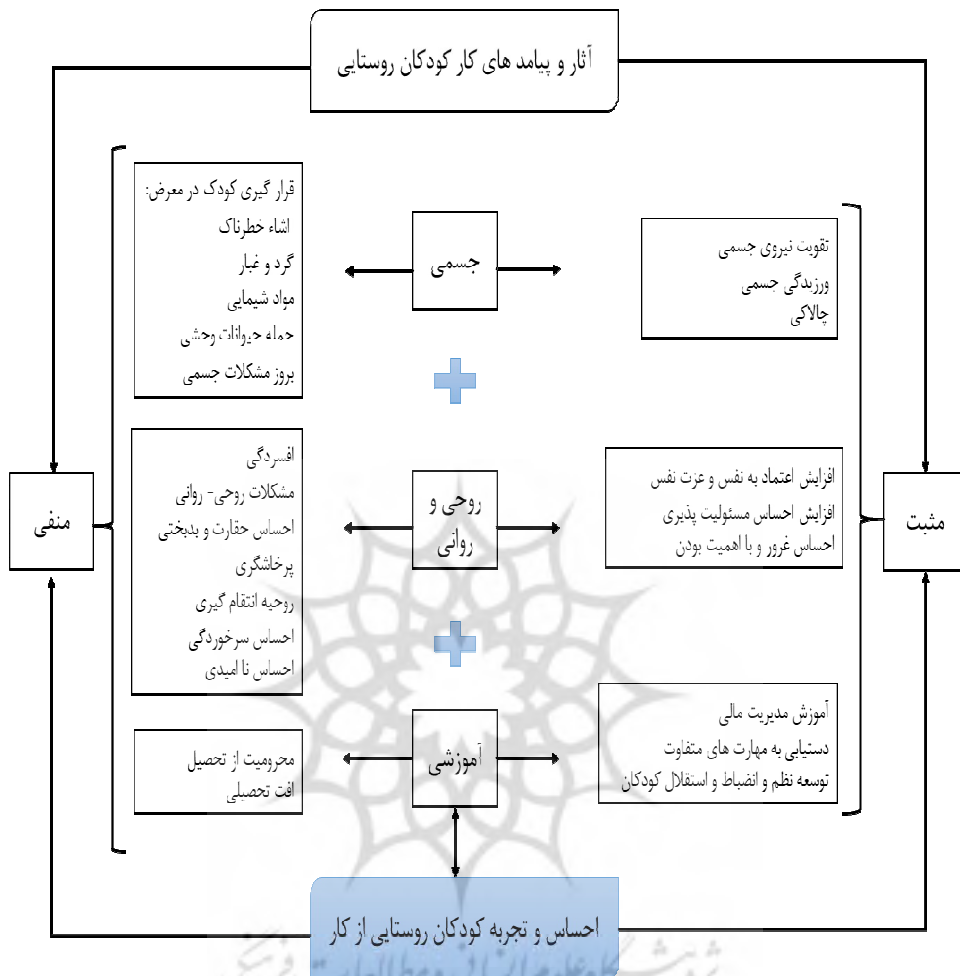
وحشی، ماشین‌آلات سنگین، حشرات مضر و خزندگان، سروصدا و آفت‌کش‌ها، بروز مشکلات جسمی چون کمردرد، ضعف، خستگی، سردرد و بریدگی، رها کردن مدرسه به دلیل خسته بودن و تمرکز نداشتن، افسردگی و مشکلات روحی - روانی می‌باشد. گروه دیگر معتقدند، به دلیل آنکه اغلب کودکان در نواحی روستایی، در فعالیت‌های کشاورزی و غالباً در کنار خانواده، خارج از ساعات کلاس و در ایام تعطیل تابستان کار می‌کنند، کار کودکان روستایی می‌تواند تأثیرات مثبتی چون؛ دستیابی کودکان به مهارت‌های متفاوت، افزایش اعتماد به نفس و عزت نفس کودکان، افزایش احساس مسئولیت‌پذیری کودکان، توسعه نظم و انضباط، استقلال و آموزش به کودکان در زمینه مدیریت مالی داشته باشد (ILO, 2007; Leinberger et al., 2005; mull & kirkhorn, 2005; kott et al., 2011; Akarro & Mtwere, 2011; Unicef, 2006; Fassa et al., 2005; تقی زاده و میوه یان، ۱۳۹۸).

سازمان غذا و کشاورزی سازمان ملل متحد، کار کودکان در نواحی روستایی را، با توجه به گروه سنی کودکان و آثار و پیامدهای کار به دو گروه تقسیم‌بندی می‌کند، گروه اول کارهایی که مانع رفتن کودک به مدرسه نمی‌شود و کودک از زندگی با کیفیت برخوردار است. گروه دوم کارهایی که برای سن کودک نامناسب است، بر آموزش کودکان تأثیر می‌گذارد یا ممکن است به سلامت، ایمنی و اخلاقیات آنها آسیب برساند (جدول ۲) (FAO, 2017).

جدول ۲- کار کودکان در نواحی روستایی

سن	گروه اول	گروه دوم
۶-۸	کودک به مدرسه می‌رود و از تحصیل رایگان، اجباری و با کیفیت برخوردار است.	کودک ملزم است که مدرسه را با کارهایی که برای بدنشان بیش از حد طولانی و سنگین است، ترکیب کند.
۹-۱۱	با حمایت از انتقال پول نقد و وعده‌های غذایی رایگان مدرسه، کودک برای ادامه تحصیل در مدرسه تشویق می‌شود.	در طول زمان، به دلیل کار، کودکان در مدرسه کاملاً خسته و قادر به حضور در مدرسه نمی‌باشند.
۱۲-۱۴	کودک در زمان مدرسه مشغول به کار و وظایف ایمن کشاورزی است، برای ساعات محدود. کودک، کمک‌های مهمی به معیشت خانواده می‌کند و مهارت‌های کشاورزی و زندگی مناسب برای آینده را به دست می‌آورد.	کودک موظف است تا مدرسه را به زودی ترک کند و در حال حاضر تنها کار می‌کند.
۱۵-۱۷	کودک در مدرسه در معرض راهنمایی و یا آموزش حرفه‌ای سازگار با محیط‌های روستایی و کشاورزی است. او کسب‌وکار کشاورزی و مهارت‌های زندگی را می‌آموزد که می‌تواند منجر به اشتغال مناسب و معقول روستایی شود.	کودک به حداقل سن استخدام رسیده است، اما مشغول کارهای خطرناک است به این معنی که او هنوز در کار کودکان است. همچنین کودک از فرصت تحصیل و آموزش حرفه‌ای محروم است.
۱۸-۱۹	به‌عنوان یک جوان، قابلیت اشتغال آنها افزایش یافته است و آنها قادر به دسترسی به اشتغال مناسب در مزرعه یا فعالیت‌های غیر کشاورزی هستند.	کودک در حال حاضر یک بزرگسال جوان است و فرصتی برای توسعه مهارت‌های مورد نیاز برای بدست آوردن کار مناسب ندارد. او در استخدام غیر متخصص به دام افتاده است، دستمزد کم را دریافت می‌کند، دارای امنیت اجتماعی ضعیف و ظرفیت چانه زنی محدود است.

اشتغال کار در سنین پایین آسیب‌های زیادی به جسم و روان انسان وارد می‌کند. در جریان انقلاب صنعتی استفاده غیر انسانی و مادی‌گرایانه از کودکان، اوضاع رقت‌باری را در جوامع صنعتی پدید آورد (خداخواه، ۱۳۹۷). همین امر باعث شد که نخستین خواسته‌ها در جهت بهبود وضع کارگران به خصوص تجدید نظر در شرایط کار کودکان و زنان کارگر شکل گرفته و اولین مقررات حمایتی درباره این دسته در سطح بین‌المللی و بالتبع در سطح داخلی کشورها از جمله ایران تصویب گردد. آثار و پیامدهای زیانبار این آسیب‌ها تنها به دوران کودکی منحصر نمی‌شود، بلکه تا بزرگسالی نیز ادامه می‌یابد و جامعه را از وجود انسان‌های کارآمد و شایسته محروم می‌کند (سلیمانی و حاجیان، ۱۳۹۲: ۵۴). در مجموع می‌توان بیان نمود که فعالیت‌های اقتصادی کودکان روستایی در صورتی که وظایف مرتبط با سن کودک باشد و مانع رفتن به مدرسه و برخورداری از اوقات فراغت نشود، می‌تواند بخش عادی رشد در محیط روستایی باشد (ILO, 2019). جدا از موافقان و مخالفان کار کودکان که از منظر بیرونی به این پدیده انسانی توجه می‌کنند، اما نگاه شخص کودک به کار و احساس او نسبت به آن نیز بسیار مهم است. هر چند که در اغلب مواقع کارهای اجباری و سخت برای کودکان قابل قبول نیست، اما نوع نگاه کودکان نیز به کار خود بسیار مهم می‌باشد. زیرا کودکان در مقام مقایسه خود با هم سن و سالان خود قرار گرفته و ممکن است از کار خود احساس‌های متفاوتی مانند غرور، پختگی، بزرگی و یا حقارت و درماندگی داشته باشند (لهسایی زاده و اشرفی، ۱۳۸۱). بنابراین احساس و درک درونی کودک نسبت به کار نیز بسیار مهم می‌باشد. بنابراین در این مطالعه از سه منظر اهمیت آموزشی کار، احساسات روحی و روانی و سلامت جسمی به بررسی دیدگاه کودکان نسبت به کار پرداخته شده و بر این اساس مدل مفهومی پژوهش (شکل ۱) استخراج شده است.

شکل ۱- مدل مفهومی پژوهش

روش تحقیق و منطقه مورد مطالعه

با توجه به نقش، جایگاه و اهمیت نیروی کار کودکان در کسب و کارهای خانوادگی روستایی و نیز با توجه به آن که کمتر مطالعه‌ای به تحقیق در مورد تجارب کودکان روستایی از مشارکت در کسب و کارهای خانوادگی پرداخته است. این پژوهش تجارب حاصل از مشارکت در کسب و کارهای خانوادگی را از دیدگاه کودکان روستایی بررسی

می‌کند. این پژوهش از نظر ماهیت، از نوع پژوهش‌های کمی، از نظر هدف در زمره تحقیقات توسعه‌ای و کاربردی و از بُعد روش، از روش توصیفی-تحلیلی بهره برده است. گردآوری اطلاعات در این مطالعه با بهره‌گیری از دو روش مطالعه متون، اسناد و مدارک کتابخانه‌ای و مطالعه میدانی با بهره‌گیری از روش پرسشگری صورت گرفته است. بر این اساس با توجه به هدف پژوهش، به‌منظور بررسی تجربیات کودکان روستایی از مشارکت در کارهای خانوادگی، ابتدا با بهره‌گیری از مطالعات نظری، آثار و نتایج کار کودکان روستایی مشخص گردید (جدول ۳).

جدول ۳- شاخص‌های مورد مطالعه

بعد	مثبت	منفی
سلامت جسمی	تقویت نیروی جسمی؛ ورزیدگی جسمی؛ چالاکی	قرارگیری کودک در معرض اشیاء خطرناک؛ قرارگیری کودک در معرض گرد و غبار؛ قرارگیری کودک در معرض مواد شیمیایی مانند آفتکش‌ها؛ احتمال قرارگیری کودک در معرض حمله حیوانات وحشی و یا گزش حشرات و خزندگان؛ بروز مشکلات جسمی چون کمردرد، سرردرد، بریدگی، خستگی و..
روحي - رواني	افزایش اعتماد به نفس و عزت نفس کودکان؛ افزایش احساس مسئولیت‌پذیری کودکان؛ احساس غرور و با اهمیت بودن	افسردگی؛ مشکلات روحی - روانی؛ احساس حقارت و بدبختی؛ پرخاشگری؛ شکل‌گیری روحیه انتقام‌گیری؛ تلاش در جهت تأمین رفاه فرزندان در آینده به علت سختی شریط زندگی کودک؛ احساس سرخوردگی و احساس ناامیدی
آموزشی	آموزش به کودکان در زمینه مدیریت مالی؛ دستیابی به مهارت‌های متفاوت؛ توسعه نظم و انضباط و استقلال کودکان	محرومیت از تحصیل؛ افت تحصیلی

منبع: یافته‌های تحقیق برگرفته از مطالعات پیشین، ۱۳۹۸

سپس به منظور کسب اطلاعات میدانی و مصاحبه با کودکان، پرسشنامه ساختارمند تهیه شده است. محدوده جغرافیایی پژوهش نواحی روستایی شهرستان کاشمر می‌باشد. کاشمر یکی از شهرستان‌های استان خراسان رضوی است که در فاصله ۲۱۷ کیلومتری جنوب غربی مشهد واقع شده است. این شهرستان بر اساس آخرین تقسیمات کشوری شامل دو بخش و پنج دهستان به نام‌های: بخش مرکزی با دو دهستان بالا ولایت و پایین ولایت، بخش کوهسرخ با سه دهستان برود، برکوه و تکاب می‌باشد (شکل ۲). همچنین این شهرستان بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵ دارای ۱۶۸۶۶۴ نفر جمعیت می‌باشد. که ۶۴ درصد (۱۰۷۹۶۹ نفر) جمعیت این شهرستان در مناطق شهری و ۳۶ درصد (۶۰۶۹۵ نفر) در مناطق روستایی سکونت دارند (نتایج سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۹۵).

دلیل انتخاب منطقه رواج فعالیت‌های کشاورزی و دامداری در مناطق روستایی می‌باشد که نیازمند نیروی کار بالا جهت مدیریت آن است. به همین دلیل از نیروی کار کودکان در خانواده استفاده می‌شود. بر اساس تعریف کنوانسیون حقوق کودکان سازمان ملل متحد، کار کودک به فعالیت‌های کودکان زیر سن ۱۸ سال، در صورتی که تأثیرات منفی بر کیفیت زندگی و سلامت آنان گذارد، تعریف می‌شود. اما با توجه به نتایج حاصل از بررسی اولیه جامعه مورد مطالعه (ارزیابی سریع روستایی)، که بیانگر آن است که در منطقه مورد مطالعه کودکان ۵ تا ۸ سال اغلب به انجام فعالیت‌های که بر اساس تعریف یونسف کار کودک به شمار می‌آید نمی‌پردازند و والدین آنان نیز از آنها انتظار کمک در کسب و کارهای خانوادگی ندارند، پس جامعه آماری این پژوهش را کودکان ۹ تا ۱۸ ساله ساکن در نواحی روستایی شهرستان کاشمر تشکیل می‌دهند.

به منظور تعیین حجم نمونه ابتدا اطلاعات جمعیتی کودکان ۹ تا ۱۸ سال در روستاهای شهرستان کاشمر گردآوری شده و سپس ۲۰ روستا بر اساس ذیح جمعیتی خانه بهداشت روستایی که از بیشترین جمعیت کودکان ۹ تا ۱۸ سال برخوردار می‌باشند به عنوان جامعه آماری انتخاب شدند. سپس با استفاده از فرمول کوکران (خطای ۰,۰۶) حجم نمونه کل تعیین (۲۵۵) و به منظور مشخص نمودن حجم نمونه در

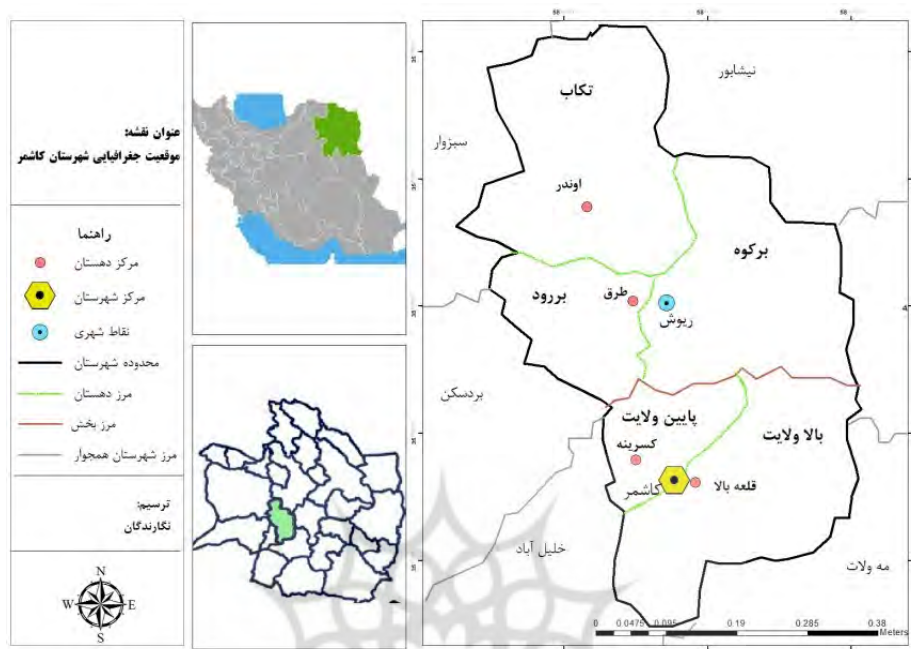
۲۲۸ فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال یازدهم، شماره ۴۱، زمستان ۱۳۹۸

هر روستا، مبنای نمونه را در تمام روستاها ۱۰ نفر در نظر گرفته سپس با توجه به جمعیت هر روستا اختلاف حجم نمونه با استفاده از روش تقسیم به نسبت، مشخص شده است (جدول ۴). همچنین در فرآیند پرسشگری سعی شده است تا در هر روستا با توجه به حجم نمونه، در هر گروه سنی تعداد برابری پرسشنامه تکمیل گردد، به این منظور جامعه آماری به سه گروه سنی (۹ تا ۱۱ سال، ۱۲ تا ۱۴، ۱۵ تا ۱۷ سال) تقسیم شده است و سپس پرسشگری صورت گرفته است.

جدول ۴- جامعه آمار و حجم نمونه

بخش	دهستان	روستا	جمعیت	جمعیت کودکان ۹ تا ۱۸	حجم نمونه
مرکزی	بالا ولایت	قوژد	۴۶۵۰	۶۳۸	۱۶
		فدافن	۴۴۷۳	۵۶۸	۱۵
		فروتنه	۳۲۸۱	۴۴۸	۱۴
		رزق آباد	۲۷۰۴	۳۸۳	۱۴
		فرگ	۲۱۳۴	۳۲۲	۱۳
		فرح آباد	۲۳۸۵	۳۶۷	۱۳
		عارف آباد	۲۱۴۲	۳۱۱	۱۳
	پایین ولایت	تریقان	۱۷۹۵	۲۳۱	۱۲
		مغان	۲۵۱۶	۳۲۵	۱۲
		کسرینه	۲۱۰۵	۲۸۶	۱۳
		عشرت آباد	۱۶۳۱	۲۲۵	۱۲
		زنده جان	۱۷۸۶	۲۳۲	۱۲
		سرحوضک	۱۴۳۸	۱۷۸	۱۲
		ممر آباد	۱۱۳۴	۱۷۵	۱۲
کوهسرخ	برکوه	محمدیه	۱۳۰۹	۱۷۲	۱۲
		ایور	۲۷۵۳	۴۲۰	۱۴
		مکی	۱۴۶۹	۲۱۹	۱۲
	برود	کوشه	۱۲۵۱	۷۵	۱۱
		طرق	۱۵۰۷	۱۸۹	۱۲
		تکاب	۹۹۶	۱۴۳	۱۱
		مجموع	۴۳۴۵۹	۵۹۰۷	۲۵۵

ماخذ: سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۹۵

شکل ۲- نقشه منطقه مورد مطالعه (ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸)

میزان پایایی پرسشنامه‌ها نیز با استفاده از روش آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفته است. با توجه به نتایج حاصل از این آزمون، پایایی ابزار سنجش این پژوهش برابر ۰,۸۸۱ می‌باشد. همچنین روایی پرسشنامه‌ها نیز با توجه به نظرات ۱۴ نفر از کارشناسان و متخصصان ذی‌ربط دانشگاهی تأیید شده است. به‌منظور سنجش نرمال بودن شاخص‌های مورد مطالعه از آزمون چولگی و کشیدگی استفاده شده است. بر اساس نتایج این آزمون و با توجه به کمتر بودن مقدار چولگی و کشیدگی از ۱,۵- و ۱,۵+ و کوچک‌تر بودن مقدار خطا از ۲+ فرض نرمال بودن داده‌ها تأیید می‌شود (جدول ۵).

جدول ۵- آزمون نرمال بودن شاخص‌های مورد مطالعه

نتیجه آزمون	کشیدگی		چولگی		شاخص‌ها
	خطا	ضریب	خطا	ضریب	
تأیید نرمال بودن	۰,۳۰۴	-۰,۴۶۴	۰,۱۵۳	-۰,۳۰۸	سلامت جسمی
تأیید نرمال بودن	۰,۳۰۴	۰,۸۸۰	۰,۱۵۳	-۱,۱۱۰	سلامت روحی-روانی
تأیید نرمال بودن	۰,۳۰۴	-۰,۱۲۲	۰,۱۵۳	-۰,۵۴۰	آموزشی

ماخذ: یافته‌های تحقیق؛ ۱۳۹۸

به‌منظور تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه‌ها با استفاده از نرم‌افزار spss از آزمون‌های آماری t تک نمونه‌ای و دو نمونه مستقل، همبستگی و آزمون آنالیز واریانس استفاده شده است.

یافته‌ها

نتایج حاصل از یافته‌های توصیفی بیانگر آن است که؛ از میان سه گروه سنی مورد مطالعه، به ترتیب گروه سنی ۱۵ تا ۱۷ سال، ۱۲ تا ۱۴ سال و ۹ تا ۱۱ سال، با فراوانی ۴۲، ۳۱ و ۲۷ درصد، بیشترین فراوانی سنی پاسخ دهندگان را به خود اختصاص داده‌اند. همچنین از میان ۲۵۵ پاسخگو مورد مطالعه ۶۰ درصد دختر و ۴۰ درصد پسر می‌باشند. اغلب کودکان مورد مطالعه همراه پدر و مادر خود زندگی کرده و تنها ۳ درصد به دلیل فوت پدر، با مادر خود زندگی می‌کنند. به لحاظ ویژگی‌های خانوادگی نیز اغلب کودکان پاسخگو در خانواده‌های ۴ تا ۵ نفره زندگی می‌کنند و ۵۰ درصد آنان اولین فرزند خانواده می‌باشند. تعداد افراد شاغل در خانواده‌ها نیز اغلب (۶۹ درصد) یک نفر می‌باشد. شغل ۷۵ درصد مادران، کودکان پاسخگو خانه‌دار و ۸ درصد قالی‌باف می‌باشد. اگرچه اغلب مادران پاسخگویان خانه دار هستند ولی در فعالیت‌های

تحلیلی بر تجربه کار کودکان روستایی ... ۲۳۱

کشاورزی و دامپروری نقش بسزایی دارند. شغل ۶۶ درصد پدران پاسخگویان نیز کشاورزی می‌باشد. همچنین نتایج حاصل از مطالعات صورت گرفته بیانگر آن است که دلیل کار ۶۰ درصد کودکان کمک به والدین و ۲۴ درصد علاقه به مهارت‌آموزی می‌باشد. نوع کار کودکان نیز اغلب (۶۱ درصد) کارخانوادگی است.

تعداد روزها و ساعات کار کودکان نیز بیشتر مربوط به تابستان (۳۸ درصد) و فصل کار (۳۰ درصد)، و اغلب بین ۲ تا ۵ ساعت می‌باشد. حدود ۶۱ درصد از کودکان مورد مطالعه در قبال کار خود حقوقی دریافت نکرده و ۳۸ درصد دیگر در قبال کار حقوق، هرچند اندک دریافت می‌کنند. نتایج حاصل از مطالعه میدانی بیانگر آن است که حقوق پرداختی به کودکان اغلب به شکل پس انداز بانکی و یا خرید هدایا می‌باشد. همچنین بر اساس نتایج حاصل از داده‌های توصیفی که بیانگر پاسخ موافق کودکان روستایی مورد مطالعه به سؤالات مطرح شده در زمینه تأثیرگذاری مثبت کار بر ابعاد سلامت جسمی، روحی و روانی و آموزشی و پاسخ مخالف آنان به سؤالات مبنی بر تأثیرگذاری منفی کار بر ابعاد ذکر شده (جدول ۶ و ۷) می‌توان بیان نمود که کار باعث به خطر افتادن سلامت کودکان در ابعاد جسمی، روحی و روانی و آموزشی نگردیده است و کودکان روستایی مورد مطالعه به‌طور کلی دیدگاه، احساس و تجربه مثبتی از کار دارند.

جدول ۶ - فراوانی پاسخ‌های کودکان مورد مطالعه به شاخص‌های مثبت تجربه کودکان از کار

شاخص	گویه	کاملاً موافق	موافق	بی نظر	مخالف	کاملاً مخالف	الویت پاسخ	میانگین	انحراف معیار
سلامت جسمی	تقویت نیروی جسمی	فراوانی	۸۲	۱۵۶	۳	۱۳	۱	۴,۲	۰,۷۳۲
		درصد	۳۲,۲	۶۱,۲	۱۲	۵,۱	۰,۴		
	ورزیدگی جسمی	فراوانی	۵۴	۱۵۴	۲۰	۲۳	۴	۳,۹۱	۰,۸۸۷
		درصد	۲۱,۲	۶۰,۴	۷,۸	۹	۱,۶		
	افزایش چالاکی و سرعت عمل	فراوانی	۸۳	۱۴۱	۱۲	۱۷	۲	۴,۱۲	۰,۸۳۵
		درصد	۳۲,۵	۵۵,۳	۴,۷	۶,۷	۰,۸		
	میانگین کل	۷۳,۰۰	۱۵۰,۳	۱۱,۶۷	۱۷,۶۷	۲,۳۳	موافق		

۲۳۲ فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال یازدهم، شماره ۴۱، زمستان ۱۳۹۸

۰,۸۸	۳,۹۸	موافق	۴	۱۷	۲۶	۱۴۱	۶۷	فراوانی	افزایش اعتماد به نفس و عزت نفس کودکان	روحي و رواني	
			۱,۶	۶,۷	۱۰,۲	۵۵,۳	۲۶,۳	درصد			
۰,۸۱۱	۴,۱۶	موافق	۳	۹	۲۱	۱۳۲	۹۰	فراوانی	افزایش احساس مسئولیت‌پذیری کودکان		
			۱,۲	۳,۵	۸,۲	۵۱,۸	۳۵,۳	درصد			
۰,۸۰۹	۳,۹۱	موافق	۲	۱۸	۲۹	۱۵۷	۴۹	فراوانی	احساس غرور و با اهمیت بودن		
			۰,۸	۷,۱	۱۱,۴	۶۱,۶	۱۹,۲	درصد			
		موافق	۳,۰۰	۱۴,۶۷	۲۵,۳۳	۱۴۳,۳	۶۸,۶۷	میانگین	میانگین کل		
۱,۱۲۷	۳,۶۱	موافق	۴	۶۰	۲۶	۱۰۶	۵۹	فراوانی	آموزش به کودکان در زمینه مدیریت مالی		آموزشي
			۱,۶	۲۳,۵	۱۰,۲	۴۱,۶	۲۳,۱	درصد			
۰,۸۷۳	۴,۰۷	موافق	۳	۲۲	۴	۱۵۰	۷۶,۰	فراوانی	دستیابی به مهارت‌های متفاوت		
			۱,۲	۸,۶	۱,۶	۵۸,۸	۲۹,۸	درصد			
۰,۸۶۱	۴,۱۴	موافق	۳	۱۹	۴	۱۴۳	۸۶	فراوانی	توسعه نظم و انضباط و استقلال کودکان		
			۱,۲	۷,۵	۱,۶	۵۶,۱	۳۳,۷	درصد			
		موافق	۳,۳۳	۳۳,۶۷	۱۱,۳۳	۱۳۳,۰	۷۳,۶۷	میانگین	میانگین کل		

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

جدول ۷- فراوانی پاسخ‌های کودکان مورد مطالعه به شاخص‌های منفی تجربه کودکان از کار

شاخص	گویه	کاملاً موافق	موافق	بی‌نظر	مخالف	کاملاً مخالف	الویت پاسخ	میانگین	حرف معیار
۱,۲۸۸	قرارگیری کودک در معرض اشیاء خطرناک	۲۱	۵۲	۲	۱۱۵	۶۵	مخالف	۳,۵۹	۱,۲۸۸
		۸,۲	۲۰,۴	۰,۸	۴۵,۱	۲۵,۵			
۱,۲۴۱	قرارگیری کودک در معرض گرد و غبار	۱۲	۱۰۵	۰	۱۰۲	۳۶	مخالف	۳,۱۸	۱,۲۴۱
		۴,۷	۴۱,۲	۰	۴۰	۱۴,۱			
۱,۲۰۱	قرارگیری کودک در معرض مواد شیمیایی مانند آفت‌کش‌ها	۱۷	۴۹	۳	۱۳۳	۵۳	مخالف	۳,۶۱	۱,۲۰۱
		۶,۷	۱۹,۲	۱,۲	۵۲,۲	۲۰,۸			
۱,۰۷۴	قرارگیری کودک در معرض حمله حیوانات وحشی و یا گزش حشرات و	۱۵	۲۷	۲	۱۵۵	۵۶	مخالف	۳,۸۲	۱,۰۷۴
		۵,۹	۱۰,۶	۰,۸	۶۰,۸	۲۲			

تحلیلی بر تجربه کار کودکان روستایی ... ۲۳۳

								خزندگان	
۰,۹۶۱	۲,۱۶	موافق	۴	۳۹	۰	۱۶۳	۴۹	فراوانی	بروز مشکلات
			۱,۶	۱۵,۳	۰	۶۳,۹	۱۹,۲	درصد	جسمی چون کمر درد، سردرد، بریدگی، خستگی و..
		مخالف	۴۲,۸	۱۰۸,۸	۱,۴	۷۹,۲	۲۲,۸	میانگین کل	میانگین کل
۱,۱۷۶	۳,۶	مخالف	۴۹	۱۳۱	۱۷	۳۹	۱۹	فراوانی	افسردگی
			۱۹,۲	۵۱,۴	۶,۷	۱۵,۳	۷,۵	درصد	
۱,۲۴۷	۳,۶	مخالف	۵۹	۱۲۵	۱	۵۱	۱۹	فراوانی	مشکلات روحی - روانی
			۲۳,۱	۴۹	۰,۴	۲۰	۷,۵	درصد	
۱,۱۹۵	۳,۷۹	مخالف	۷۲	۱۲۶	۷	۳۱	۱۹	فراوانی	احساس حقارت و بدبختی
			۲۸,۲	۴۹,۴	۲,۷	۱۲,۲	۷,۵	درصد	
۱,۱۲۷	۳,۸	مخالف	۶۷	۱۳۱	۹	۳۵	۱۳	فراوانی	پرخاشگری
			۲۶,۳	۵۱,۴	۳,۵	۱۳,۷	۵,۱	درصد	
۱,۱۳	۴,۱۷	کاملاً مخالف	۱۳۲	۷۸	۱۵	۱۷	۱۳	فراوانی	شکل‌گیری روحیه انتقام‌گیری
			۵۱,۸	۳۰,۶	۵,۹	۶,۷	۵,۱	درصد	
۱,۰۷۸	۲,۳۴	موافق	۷	۳۲	۶۸	۸۲	۶۶	فراوانی	تأمین رفاه فرزندان
			۲,۷	۱۲,۵	۲۶,۷	۳۲,۲	۲۵,۹	درصد	
۱,۱۸۴	۳,۷۶	مخالف	۶۸	۱۲۷	۹	۳۳	۱۸	فراوانی	حساس سرخوردگی
			۲۶,۷	۴۹,۸	۳,۵	۱۲,۹	۷,۱	درصد	
۱,۱۴۲	۳,۵	مخالف	۴۸	۱۰۰	۵۷	۳۲	۱۸	فراوانی	احساس ناامیدی
			۱۸,۸	۳۹,۲	۲۲,۴	۱۲,۵	۷,۱	درصد	
		مخالف	۶۲,۷۵	۱۰۶,۲۵	۲۲,۸۸	۴۰,۰۰	۲۳,۱۳	میانگین کل	میانگین کل
۰,۹۷۶	۴,۱۶	مخالف	۱۰۰	۱۳۰	۲	۱۲	۱۱	فراوانی	محرومیت از تحصیل
			۳۹,۲	۵۱	۰,۸	۴,۷	۴,۳	درصد	
۱,۳۴۸	۳,۶۵	مخالف	۸۳	۹۷	۰	۵۳	۲۲	فراوانی	افت تحصیلی
			۳۲,۵	۳۸	۰	۲۰,۸	۸,۶	درصد	
		مخالف	۹۱,۵۰	۱۱۳,۵۰	۱,۰۰	۳۲,۵۰	۱۶,۵۰	میانگین کل	میانگین کل

روانی و روحی

آموزشی

بررسی کلی تجربه کودکان از کار در ابعاد جسمی، روحی- روانی و آموزشی

به‌منظور بررسی احساس و تجربه کودکان نسبت به کار در ابعاد جسمی، روحی- روانی و آموزشی با توجه به نرمال بودن شاخص‌های موردمطالعه از آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شده است. به این منظور ابتدا شاخص‌های مثبت و منفی تجربه کودکان از کار در سه بعد موردمطالعه با هم ادغام گردیده، سپس مقادیر شاخص‌های موردمطالعه با مقدار متوسط ($3 =$ حد وسط طیف لیکرت ۵ گزینه‌ای) مقایسه گردیده است. نتایج این آزمون با توجه به مقدار سطح معناداری ($0,000$) که کوچک‌تر از $0,05$ می‌باشد، بیانگر آن است که تفاوت تجربه کودکان نسبت به کار در دو بعد مثبت و منفی و نیز در هر یک از ابعاد سلامت جسمی، روحی و آموزشی، معنادار می‌باشد. همچنین مثبت بودن مقدار حداقل و حداکثر در تمام شاخص‌های موردمطالعه بیانگر آن است که میانگین جامعه در سه شاخص سلامت اجتماعی، روحی- روانی و آموزشی بیشتر از مقدار آزمون می‌باشد (جدول ۸)، که این مسئله بیانگر آن است که به‌طور کلی کودکان روستایی نگرش، دیدگاه، احساس و تجربه مثبتی نسبت به کار دارند.

جدول ۸- نتایج آزمون t تک نمونه‌ای

میانگین = ۳		انحراف معیار	میانگین	شاخص	
میزان معنا داری	t آماره				
اختلاف میانگین	۹۵٪ سطح احتمال	حد اکثر	حداقل		
۰,۵۷۷	۰,۵۰۶	۰,۵۸۰	۱۵,۸۵۵	۰,۰۰۰	سلامت جسمی
۰,۶۹۹	۰,۶۱۸	۰,۶۵۶	۱۷,۰۰۲	۰,۰۰۰	روحی و روانی
۰,۹۳۰	۰,۸۴۸	۰,۶۶۱	۲۲,۴۳۶	۰,۰۰۰	آموزشی

دلیل کار و تجربه کودکان از کار

به منظور بررسی تفاوت تجربه کودکان روستایی از کار با دلایل کار مختلف از آزمون آنالیز واریانس استفاده شده است. به این منظور ابتدا کل تغییرات به دو مؤلفه تغییرات درون گروهی و تغییرات بین گروهی تقسیم شده و برای هر یک از این مؤلفه‌ها، مجموع مربعات، درجه آزادی و میانگین مربعات محاسبه گردیده است (جدول ۹). نتایج این آزمون با توجه به مقدار معناداری کمتر از ۰,۰۵ بیانگر آن است که تفاوت تجربه کودکان از کار با توجه به دلیل کار، معنادار است.

جدول ۹- مقایسه میانگین تجربه کاری کودکان روستایی با دلایل کاری مختلف

Sig	F	میانگین مربعات	درجه آزادی	جمع مربعات	
۰,۰۰۰	۲۰,۲۳۷	۶,۰۴۹	۴	۲۴,۱۹۶	بین گروهی
		۰,۲۹۹	۲۴۹	۷۴,۴۲۹	درون گروهی
			۲۵۳	۹۸,۶۲۴	کل

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

با توجه به وجود تفاوت معنادار تجربه کودکان از کار با دلایل کاری مختلف، به منظور بررسی اختلاف میانگین‌ها ابتدا به بررسی برابری یا عدم برابری واریانس‌ها پرداخته شده است. با توجه به این که میزان معناداری آزمون لون کمتر از ۰,۰۵ می‌باشد فرض برابری واریانس‌ها رد می‌گردد (جدول ۱۰)، بنابراین برای مقایسه چندگانه از آزمون Tamhanes استفاده شده است (جدول ۱۱). نتایج این آزمون بیانگر آن است که میان تجربه کاری کودکان روستایی که به علت علاقه به مهارت‌آموزی و گذران اوقات فراغت کار می‌کنند با تجربه کاری کودکانی که دلیل کار آن‌ها کمک به والدین، فقر و

نیاز مالی و اجبار والدین می‌باشد تفاوت وجود دارد. و این تفاوت به گونه‌ای است که کودکانی که به دلیل علاقه به مهارت‌آموزی و گذران اوقات فراقت کار می‌کنند، تجربه کاری مثبت‌تری نسبت به کودکانی که به دلیل سایر دلایل کاری ذکر شده کار می‌کنند، دارند. اما تفاوت معناداری بین تجربه کودکانی که به دلیل علاقه به مهارت‌آموزی کار می‌کنند و کودکانی که به دلیل گذران اوقات فراقت کار می‌کنند، وجود ندارد. همچنین نتایج بیانگر آن است که تجربه کاری کودکانی که به علت کمک به والدین به کار می‌پردازند مثبت‌تر از کودکانی است که به دلایل فقر و نیاز مالی و اجبار والدین کار می‌کنند. این در حالی است که تفاوت معناداری بین تجربه کار کودکانی که به علت فقر و نیاز مالی کار می‌کنند و کودکانی که دلیل کار آن‌ها اجبار والدین است، وجود ندارد.

جدول ۱۰- آزمون لون

آماره لون	df1	df2	میزان معناداری
۶,۵۲۳	۴	۲۴۹	۰,۰۰۰

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

جدول ۱۱- بررسی تفاوت تجربه کاری در علل کاری مختلف

حد اکثر	٪۹۵ سطح احتمال		سطح معناداری	تفاوت میانگین (I-J)	اختلاف انحراف	دلیل کار (I)
	حداقل	حداکثر				
۰,۴۴۳	-۰,۱۹۵	۰,۹۴۰	۰,۱۰۴	۰,۱۲۴	گذران اوقات فراقت	علاقه مهارت‌آموزی
۰,۶۰۸	۰,۲۳۹	۰,۰۰۰	۰,۰۶۵	۰,۴۲۳	کمک به والدین	
۲,۲۰۱	۰,۴۶۷	۰,۰۰۳	۰,۲۴۰	۱,۳۳۴	فقر و نیاز مالی	
۱,۴۳۵	۰,۶۶۱	۰,۰۰۰	۰,۱۱۶	۱,۰۴۸	اجبار والدین	
۰,۱۹۵	-۰,۴۴۳	۰,۹۴۰	۰,۱۰۴	-۰,۱۲۴	علاقه مهارت‌آموزی	گذران اوقات فراقت

تحلیلی بر تجربه کار کودکان روستایی ... ۲۳۷

۰,۶۲۵	-۰,۰۲۶	۰,۰۹۰	۰,۱۰۸	۰,۲۹۹	کمک به والدین	
۲,۰۸۱	۰,۳۳۹	۰,۰۰۵	۰,۲۵۵	۱,۲۱۰	فقر و نیاز مالی	
۱,۳۶۸	۰,۴۸۰	۰,۰۰۰	۰,۱۴۴	۰,۹۲۴	اجبار والدین	
-۰,۲۳۹	-۰,۶۰۸	۰,۰۰۰	۰,۰۶۵	-۰,۴۲۳	علاقه به مهارت‌آموزی	کمک به والدین
۰,۰۲۶	-۰,۶۲۵	۰,۰۹۰	۰,۱۰۸	-۰,۲۹۹	گذران اوقات فراغت	
۱,۷۷۷	۰,۰۴۴	۰,۰۳۷	۰,۲۴۲	۰,۹۱۱	فقر و نیاز مالی	
۱,۰۱۵	۰,۲۳۴	۰,۰۰۱	۰,۱۱۹	۰,۶۲۵	اجبار والدین	
-۰,۴۶۷	-۲,۲۰۱	۰,۰۰۳	۰,۲۴۰	-۱,۳۳۴	علاقه به مهارت‌آموزی	فقر و نیاز مالی
-۰,۳۳۹	-۲,۰۸۱	۰,۰۰۵	۰,۲۵۵	-۱,۲۱۰	گذران اوقات فراغت	
-۰,۰۴۴	-۱,۷۷۷	۰,۰۳۷	۰,۲۴۲	-۰,۹۱۱	کمک به والدین	
۰,۵۹۳	-۱,۱۶۴	۰,۹۶۸	۰,۲۶۰	-۰,۲۸۶	اجبار والدین	
-۰,۶۶۱	-۱,۴۳۵	۰,۰۰۰	۰,۱۱۶	-۱,۰۴۸	علاقه به مهارت‌آموزی	اجبار والدین
-۰,۴۸۰	-۱,۳۶۸	۰,۰۰۰	۰,۱۴۴	-۰,۹۲۴	گذران اوقات فراغت	
-۰,۲۳۴	-۱,۰۱۵	۰,۰۰۱	۰,۱۱۹	-۰,۶۲۵	کمک به والدین	
۱,۱۶۴	-۰,۵۹۳	۰,۹۶۸	۰,۲۶۰	۰,۲۸۶	فقر و نیاز مالی	

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

نوع کار و تجربه کودکان از کار

به منظور بررسی تفاوت تجربه کاری کودکان روستایی با توجه به نوع کار آن‌ها (کارخانوادگی، کار در خانه و کار برای دیگران) با توجه به نرمال بودن شاخص‌های مورد مطالعه از آزمون آنالیز واریانس استفاده شده است. نتایج این آزمون با توجه به

سطح معناداری کمتر از ۰,۰۵ بیانگر آن است که تفاوت معناداری بین تجربه کاری کودکان روستایی با نوع کاری که انجام می‌دهند، وجود دارد (جدول ۱۲). همچنین با توجه به نتایج آزمون لون فرض عدم برابری واریانس‌ها پذیرفته می‌شود (جدول ۱۳). پس به‌منظور مقایسه چندگانه از آزمون Tamhanes استفاده شده است (جدول ۱۴). نتایج بیانگر آن است که میان تجربه کاری کودکان روستایی که در فعالیت‌های مربوط به خانه، کار می‌کنند با کودکانی که در کسب‌وکارهای خانوادگی مشغول به کار هستند و یا برای دیگران کار می‌کنند تفاوت وجود دارد. به‌طوری‌که کودکانی که در خانه مشغول به کار هستند نسبت به کودکانی که در کسب‌وکارهای خانوادگی کار می‌کنند و کودکانی که برای دیگران کار می‌کنند، تجربه کاری مثبت‌تری داشته، اما میان تجربه کاری کودکانی که در کسب‌وکارهای خانوادگی کار می‌کنند با کودکانی که برای دیگران کار می‌کنند تفاوت معناداری وجود ندارد.

جدول ۱۲- مقایسه میانگین تجربه کاری کودکان روستایی در انواع مختلف کار

Sig	F	میانگین مربعات	درجه آزادی	جمع مربعات	
۰,۰۰۰	۱۰,۳۹۰	۳,۷۷۰	۲	۷,۵۴۱	بین گروهی
		۰,۳۶۳	۲۵۱	۹۱,۰۸۴	درون گروهی
			۲۵۳	۹۸,۶۲۴	کل

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

جدول ۱۳- آزمون لون

آماره لون	df1	df2	میزان معناداری
۷,۸۴۴	۲	۲۵۱	۰,۰۰۰

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

جدول ۱۴- بررسی تفاوت تجربه کاری در انواع مختلف کار

۹۵٪ سطح احتمال		سطح معناداری	خطای انحراف	تفاوت میانگین (I-J)	(I) نوع کار	
حداکثر	حداقل					
۰,۵۴۷	۰,۱۹۸	۰,۰۰۰	۰,۰۷۲	۰,۳۷۳	کار خانوادگی	کار در خانه
۰,۱۷۷۹	۰,۰۸۵	۰,۰۱۱	۰,۱۳۹	۰,۴۳۲	کار برای دیگران	
-۰,۱۹۸	-۰,۵۴۷	۰,۰۰۰	۰,۰۷۲	۰,۳۷۳-	کار در خانه	کار خانوادگی
۰,۴۰۹	-۰,۲۹۰	۰,۹۶۵	۰,۱۴۰	۰,۰۶۰	کار برای دیگران	
-۰,۰۸۵	-۰,۱۷۷۹	۰,۰۱۱	۰,۱۳۹	-۰,۴۳۲	کار در خانه	کار برای دیگران
۰,۲۹۰	-۰,۴۰۹	۰,۹۶۵	۰,۱۴۰	-۰,۰۶۰	کار خانوادگی	

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

سن و تجربه کودکان از کار

به‌منظور بررسی رابطه و تفاوت سن کودکان و تجربه کار آنان با توجه به نوع و نرمال بودن شاخص‌های مورد مطالعه از دو آزمون همبستگی پیرسون و آنالیز واریانس استفاده شده است. نتایج آزمون همبستگی با توجه به سطح معناداری کمتر از ۰,۰۵ و مقدار آماره آزمون، بیانگر آن است که رابطه معکوس و معناداری میان شاخص‌های سنجش تجربه کار کودکان با سن کودکان وجود دارد. این رابطه به‌گونه‌ای است که با افزایش سن کودکان، به علت کار، سلامت جسمی، روحی- روانی و آموزشی کودکان بیشتر در معرض خطر قرار می‌گیرد (جدول ۱۵).

جدول ۱۵- آزمون همبستگی پیرسون

آموزشی	روحي و رواني	سلامت جسمي	همبستگی پیرسون	گروه سنی
۰,۲۳۵-	۰,۰۷۶-	۰,۱۷۳-	آماره آزمون	
۰,۰۰۰	۰,۲۲۸	۰,۰۰۶	سطح معناداری	
۲۵۵	۲۵۵	۲۵۵	N	

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

با توجه به وجود رابطه معنادار میان سن و تجربه کاری کودکان روستایی به‌منظور بررسی تفاوت تجربه کار کودکان در گروه‌های سنی مختلف از آزمون تحلیل واریانس استفاده شده است. نتایج این آزمون بیانگر آن است که تفاوت معناداری بین تجربه کاری کودکان روستایی در گروه‌های سنی مختلف وجود دارد (جدول ۱۶). پس به‌منظور مقایسه چندگانه با توجه به پذیرش فرض عدم برابری واریانس‌ها (جدول ۱۷) از آزمون Tamhanes استفاده شده است (جدول ۱۸). نتایج این آزمون بیانگر آن است که تفاوت معناداری در تجربه کاری کودکان ۹ تا ۱۱ سال و ۱۲ تا ۱۴ سال با کودکان ۱۵ تا ۱۷ سال وجود دارد. به‌طوری‌که در مجموع کودکان ۹ تا ۱۴ سال تجربه کاری مثبت‌تری نسبت به کودکان ۱۵ تا ۱۷ سال دارند. اما تفاوت معناداری بین تجربه کاری کودکان ۹ تا ۱۱ سال و ۱۲ تا ۱۴ سال وجود ندارد. این تفاوت در تجربه کار کودکان در گروه‌های سنی مختلف بیانگر آن است که نوع کار مورد انتظار از کودکان و ساعات کار آن‌ها با افزایش سن، متفاوت خواهد بود بر این اساس می‌توان بیان نمود که نوع کار متناسب با سن کودکان در نواحی روستایی می‌باشد.

جدول ۱۶- مقایسه میانگین تجربه کاری کودکان روستایی در گروه‌های سنی مختلف

میزان معناداری	F	میانگین مربعات	درجه آزادی	جمع مربعات	
۰,۰۰۱	۷,۳۶۱	۲,۷۳۲	۲	۵,۴۶۴	بین گروهی
		۰,۳۷۱	۲۵۱	۹۳,۱۶۰	درون گروهی
			۲۵۳	۹۸,۶۲۴	کل

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

جدول ۱۷- آزمون لون

آماره لون	df1	df2	میزان معناداری
۹,۳۷۸	۲	۲۵۱	۰,۰۰۰

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

جدول ۱۸- بررسی تفاوت تجربه کاری در گروه‌های سنی مختلف

۹۵٪ سطح احتمال		میزان معناداری	خطای انحراف	تفاوت میانگین (I-J)	گروه سنی (I)	
حداکثر	حداقل					
۰,۳۹۹	-۰,۰۲۳	۰,۰۹۷	۰,۰۸۷	۰,۱۸۸	۱۴-۱۲	۱۱-۹
۰,۵۶۲	۰,۱۵۵	۰,۰۰۰	۰,۰۸۴	۰,۳۵۹	۱۷-۱۵	
۰,۰۲۳	-۰,۳۹۹	۰,۰۹۷	۰,۰۸۷	-۰,۱۸۸	۱۱-۹	۱۴-۱۲
۰,۴۰۶	-۰,۰۶۵	۰,۲۲۷	۰,۰۹۸	۰,۱۷۱	۱۷-۱۵	
-۰,۱۵۵	-۰,۵۶۲	۰,۰۰۰	۰,۰۸۴	-۰,۳۵۹	۱۱-۹	۱۷-۱۵
۰,۰۶۵	-۰,۴۰۶	۰,۲۲۷	۰,۰۹۸	-۰,۱۷۱	۱۴-۱۲	

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

دریافت حقوق و تجربه کودکان از کار

به‌منظور بررسی تفاوت میانگین شاخص‌های سنجش تجربه کاری کودکان در دو گروه از کودکانی که در قبال کار حقوق دریافت می‌کنند و کودکانی که حقوق دریافت نمی‌کنند، از آزمون t دونمونه مستقل استفاده شده است. نتایج این آزمون با فرض برابری واریانس‌ها و نیز با توجه به سطح معناداری، بیانگر آن است که به‌طورکلی دریافت حقوق و یا عدم دریافت آن تاثیری بر تجربه کاری کودکان نداشته اما اگر هر یک از شاخص‌های سنجش تجربه کاری کودکان به‌طور مستقل مورد آزمون قرار گیرند، شاخص دریافت حقوق تنها بر بعد آموزشی به سبب افزایش مهارت‌های مدیریت مالی می‌تواند تأثیرگذار باشد (جدول ۱۹).

جدول ۱۹- نتایج آزمون t دونمونه مستقل

شاخص	دریافت حقوق	آماره‌های توصیفی		آزمون لون		آزمون تی برای برابری میانگین	
		میانگین	انحراف معیار	آماره F	سطح معنی‌داری	آماره t	درجه آزادی
تجربه کاری	بله	۳,۶۶۴	۰,۶۰۲	۰,۸۸۸	۰,۳۴۷	۰,۰۱۷	۲۵۲
	خیر	۳,۶۶۳	۰,۶۴۰				
سلامت جسمی	بله	۳,۵۶۸	۰,۵۲۴	۳,۴۳۷	۰,۰۶۵	-۰,۱۹۳	۲۵۳
	خیر	۳,۵۸۳	۰,۶۱۴				
روحي و روانی	بله	۳,۷۲۹	۰,۶۰۹	۲,۴۴۸	۰,۱۱۹	۰,۵۶۹	۲۵۴
	خیر	۳,۶۸۱	۰,۶۸۴				
آموزشی	بله	۴,۱۰۷	۰,۵۶۹	۲,۹۱۳	۰,۰۸۹	۳,۴۳۳	۲۵۵
	خیر	۳,۸۲۰	۰,۶۹۰				

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

تعداد ساعات و روزهای کار و تجربه کودکان از کار

به‌منظور بررسی رابطه بین تعداد روز و ساعات کاری کودکان و تجربه آنان از کار، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. نتایج این آزمون با توجه به سطح معناداری کمتر از ۰,۰۵ بیانگر آن است که میان تجربه کاری کودکان روستایی با تعداد ساعات روزهای کار رابطه معکوس و معناداری وجود دارد به‌طوری‌که هرچه تعداد روزها و ساعاتی که کودکان به کار مشغول می‌باشند بیشتر می‌شود تجربه و احساس کودکان نسبت به کار، منفی‌تر می‌باشد (جدول ۲۰). بر این اساس و با توجه به آن که روزهای کار کودکان روستایی مورد مطالعه اغلب مربوط به تابستان و روزهای تعطیل می‌باشد و نیز ساعات کاری آنان متناسب با سن آنها بین ۲ تا ۵ ساعت می‌باشد،

می‌توان بیان نمود که کار، سلامت جسمی، روحی- روانی و آموزش کودکان را به خطر نمی‌اندازد و کودکان روستایی مورد مطالعه تجربه مثبتی نسبت به کار دارند.

جدول ۲۰- آزمون همبستگی پیرسون

روزهای کار	ساعات کار		
-۰,۳۴۶	-۰,۳۳۱	آماره پیرسون	تجربه کاری
۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	سطح معناداری	
۲۴۱	۲۱۵	N	

ماخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

بحث و نتایج

استفاده از نیروی کار خانوادگی و کار کودکان در کسب‌وکارهای خانوادگی و فعالیت‌های روزمره زندگی در خانه، جزئی از روند زندگی عادی در نواحی روستایی می‌باشد. اما مسئله مهم آن است که کودکان روستایی چه احساس، دیدگاه و نگرشی نسبت به کار دارند. نتایج حاصل از پژوهش‌های کتابخانه‌ای صورت گرفته در رابطه با کار کودکان از جمله یافته‌های پژوهش (Kotb et al, 2001; Edet et al, 2013; Nengroo and Bhat, 2017; Adonteng-Kissi, 2018; Chae et al., 2018) بیانگر آن است که با توجه به شرایط کار، کودکان دیدگاه‌ها، نگرش و احساسات متفاوتی نسبت به مشارکت در کسب‌وکارهای خانوادگی دارند، کودکانی که به انتخاب خود و با رضایت قلبی به منظور کمک به والدین، کار می‌کنند و این کار مانع رشد، پیشرفت و تحصیل آن‌ها نمی‌شود و سلامت آنان را به خطر نمی‌اندازد، نگرشی مثبت نسبت به کار داشته و احساسی از غرور، استقلال مالی، خودکفایی، ارزشمندی و مسئولیت در قبال خانواده در آنان شکل می‌گیرد. همچنین کودکان بر این باورند که کار راه خوبی برای آموزش دیدن است و با این روش بزرگسالانی موفق و با کفایت خواهند شد.

این درحالی است که کودکانی که بنابر دلایلی چون فقر خانواده، نیازمالی، اجبار والدین و .... کار می‌کنند، پنداشتی منفی از خود داشته به‌گونه‌ای که این کودکان اغلب دارای احساس سرخوردگی، ناتوانی، انزوای اجتماعی، عدم اعتماد به نفس و .... می‌باشند. این پژوهش با هدف بررسی تاثیرات کار کودکان روستایی بر سلامت جسمی، روحی - روانی و آموزشی کودکان، به تحلیل دیدگاه و تجربه کودکان روستایی از کار پرداخته است. یافته‌های حاصل از پژوهش‌های میدانی با توجه به سطح معناداری $0,000$ و مثبت بودن مقدار حداقل و حداکثر در تمام شاخص‌های مورد مطالعه در آزمون t تک نمونه‌ای، بیانگر وجود تفاوت در تجربه کودکان روستایی نسبت به کار در هر یک از ابعاد سلامت جسمی، روحی و آموزشی و نیز بیانگر، نگرش، دیدگاه، احساس و تجربه مثبت کودکان نسبت به کار می‌باشد.

به‌منظور بررسی تفاوت تجربه کار کودکان با دلایل کار (اجبار والدین، گذران اوقات فراغت، کمک به والدین، فقر و نیاز مالی و علاقه مهارت‌آموزی) و نوع کار (کار خانوادگی، کار در خانه و کار برای دیگران) مختلف و نیز تجربه کاری در گروه‌های سنی مختلف از آزمون تحلیل واریانس استفاده شده است. نتایج این آزمون با توجه به مقدار معناداری کمتر از $0,05$ ، بیانگر آن است که عواملی چون دلیل کار، نوع کار، تعداد روزها و ساعت کار و سن کودکان، بر تجربه کاری آن‌ها تأثیرگذار می‌باشد که در تأیید بخشی از یافته‌های (Webbink et al., 2012; Oryoie et al., 2017) می‌باشد. بطوری که کودکانی که به دلایلی چون علاقه به مهارت‌آموزی، گذران اوقات فراغت و کمک به والدین کار می‌کنند نسبت به کودکانی که دلیل کار آن‌ها فقر و نیاز مالی و یا اجبار والدین می‌باشد و نیز کودکانی که کار آنها مربوط به فعالیت‌های داخل خانه و کسب‌وکارهای خانوادگی می‌باشد، نسبت به کودکانی که برای دیگران کار می‌کنند، دیدگاه و نگرش مثبتی نسبت به کار دارند که در تأیید یافته‌های مطالعه (Edet et al., 2013) می‌باشد.

همچنین نتایج این آزمون در رابطه با تفاوت تجربه کار کودکان در گروه‌های سنی بیانگر آن است که میان تجربه کاری کودکان در گروه‌های سنی مختلف تفاوت وجود دارد. به طوری که تجربه کار کودکان با سن کمتر (۹ تا ۱۴ سال)، مثبت‌تر از تجربه کار کودکان با سن بیشتر (۱۵ تا ۱۷ سال) است که منطبق با نتیجه مطالعه کرمان و همکاران (۱۳۹۵) بوده و دلیل آن می‌تواند ناشی از غرور نوجوانی باشد. همچنین به منظور بررسی رابطه بین تعداد روز و ساعات کاری کودکان و تجربه آنان از کار، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. نتایج این آزمون با توجه به سطح معناداری کمتر از ۰,۰۵ بیانگر آن است که میان تجربه کاری کودکان روستایی با تعداد و ساعات روزهای کار رابطه معکوس و معناداری وجود دارد به طوری که هرچه تعداد روزها و ساعاتی که کودکان به کار مشغول می‌باشند بیشتر می‌شود تجربه و احساس کودکان نسبت به کار، منفی‌تر می‌باشد. بر این اساس و با توجه به آن که روزهای کار کودکان روستایی مورد مطالعه اغلب مربوط به تابستان و روزهای تعطیل می‌باشد و نوع کار نیز متناسب با سن آن‌ها است، می‌توان بیان نمود که کار، سلامت جسمی، روحی-روانی و آموزش کودکان را به خطر نمی‌اندازد. پس کودکان روستایی مورد مطالعه تجربه مثبتی نسبت به کار دارند.

همچنین به منظور بررسی تفاوت میانگین شاخص‌های سنجش تجربه کاری کودکان در دو گروه از کودکانی که در قبال کار حقوق دریافت می‌کنند و کودکانی که حقوق دریافت نمی‌کنند، از آزمون t دو نمونه مستقل استفاده شده است. نتایج این آزمون بیانگر آن است که به طور کلی دریافت حقوق و یا عدم دریافت آن تاثیری بر تجربه کاری کودکان نداشته؛ دریافت حقوق تنها بر بُعد آموزشی به سبب افزایش مهارت‌های مدیریت مالی می‌تواند تأثیرگذار باشد.

به طور کلی می‌توان بیان نمود که، با توجه به ماهیت کار کودکان در نواحی روستایی مورد مطالعه و تناسب نوع، ساعات و روزهای کار با سن کودکان روستایی، کار کودکان روستایی بر بهبود شاخص‌های سنجش سلامت جسمی، روحی-روانی و

آموزشی آنان تأثیر گذاشته است که در تأیید یافته‌های (Adonteng-Kissi, 2018) می‌باشد. به طوری که کودکان روستایی، نگرش، دیدگاه، احساس و تجربه مثبتی نسبت به کار دارند و کار را عاملی در جهت مهارت‌آموزی و ارتقای توانایی‌های خود می‌دانند.

پیشنهادها

با توجه به یافته‌های حاصل از پژوهش پیشنهاد می‌شود که آموزش‌هایی به والدین کودکان روستایی در زمینه نحوه بکارگیری اصولی کودکان در فعالیت‌های خانوادگی داده شود. همچنین تلاش شود جنبه‌های مثبت کار کودک توسط خانواده‌ها بیشتر مد نظر قرار گیرد و از کار کودک در خارج از محیط خانوادگی خودداری شود. در این زمینه نهادها و سازمان‌هایی همچون آموزش و پرورش و مروجان جهاد کشاورزی می‌توانند در ضمن فعالیت‌های ترویجی کشاورزی جلسات آموزشی برای والدین در رابطه با نوع فعالیت‌های کاری متناسب هر گروه سنی، ساعات و مدت زمان کاری مناسب برای کودکان، آشنایی والدین با خطرات احتمالی حاصل از مواد شیمیایی و آفت‌کش‌ها برای کودکان و نحوه صحیح بکارگیری کودکان در فعالیت‌های کشاورزی به گونه‌ای که سلامت روحی و جسمی کودکان در معرض خطر قرار نگیرد، برگزار نمایند. آگاهی بخشی به خانواده‌ها در رابطه با نحوه مشارکت طلبی از کودکان در زمینه کارخانوادگی و کشاورزی و همچنین رعایت جنسیت و زمان مناسب مانند تابستان، بسیار ضروری می‌باشد. همچنین مدیران محلی (شوراها و دهیاران روستایی) و نهاد فرهنگی و اجتماعی مساجد روستایی نیز می‌توانند با برگزاری جلسات آموزشی و توجیهی نقش موثری در این زمینه ایفا نمایند. علاوه بر این نهادهایی مانند: بهزیستی و کمیته امداد نیز می‌توانند با حمایت مالی از خانواده‌های کم‌برخوردار در قبال کاهش سطح کار کودکان، مفید و مؤثر باشد.

منابع

- امیر فخرایی، آزیتا و علیتقی‌زاده، افسانه. (۱۳۸۸)، **کودکان خیابانی و کودکان کار**، بندرعباس: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بندرعباس، چاپ اول.
- باقری، محمود؛ زفرقندی، صابر؛ زمانی، مریم؛ ذوالریاستین، ارمیا؛ بوالهروی، جعفر و موسوی نیک، مریم. (۱۳۹۷)، **کودکان کار و خیابان، تحلیلی بر عملکرد دستگاه‌های مرتبط در ایران**، تهران: انتشارات ترخون، چاپ اول.
- تقی‌زاده، محدثه و میوه یان، میلاد. (۱۳۹۸)، **کودکان کار، معضلی بین‌المللی**، تهران: انتشارات فرزاتگان دانشگاه، چاپ اول.
- بخشنده، مجتبی و نیک پور قنوتی، لیلا. (۱۳۹۵)، **سنگ فرش هر خیابانی از طلا نیست، درآمدی بر جامعه‌شناسی و روان‌شناسی کودکان کار و خیابان**، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان، چاپ اول.
- صفر زاده، جلال. (۱۳۹۳)، **کودکان کار**، تهران: انتشارات پارس کتاب، چاپ دوم.
- فریدونی نیا و اسماعیل. (۱۳۹۷)، **کودکان کار، مصائب و درمان‌ها**، شیراز: انتشارات گنج علم، چاپ اول.
- ابراهیمی پورفائز، سهند، کریمی موغاری و محمدی تیمور، زهرا. (۱۳۹۶)، «درونزایی در برآورد مدل کار کودک با داده‌های سانسور شده: با بکارگیری مدل توبیت با متغیر انزایی»، **فصلنامه نظریه‌های کاربردی اقتصاد**، سال ۴، شماره ۳: ۳۴-۱.
- ایمان‌زاده، علی و علیپور، سریه. (۱۳۹۸)، «تجربه زیسته کودکان کار شهر تبریز از احساس تنهایی؛ مطالعه به روش پدیدارشناختی»، **مجله مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران**، دوره هشتم، شماره ۲: ۲۷۹-۳۰۴.
- پاسیار، سولماز؛ موسوی، سیدولی‌اله و رضائی، سجاد. (۱۳۹۷)، «پیش‌بینی تاب‌آوری کودکان کار بر اساس راهبردهای کنار آمدن با تنیدگی و سبک‌های دلبستگی»، **مجله سلامت روان کودک**، دوره پنجم، شماره ۴: ۱-۱۲.
- خداخواه، نسیم. (۱۳۹۷)، «حمایت اجتماعی از کودکان کار و خیابان»، **مجله حقوق کودک**، شماره ۱: ۶۶-۸۰.

- زرافشانی، کیومرث؛ میرک زاده، علی اصغر و کریمان، فرانک. (۱۳۹۵)، «شناسایی آسیب‌های پیش روی کودکان کار روستایی در فعالیتهای کشاورزی دهستان ماهیدشت»، *فصلنامه پژوهش‌های روستایی*، دوره ۷، شماره ۳: ۵۲۹-۵۱۶.
- سلیمانی، مهدیه و حاجیان، ابراهیم. (۱۳۹۲)، «ارائه مدل مدیریتی مطلوب به‌منظور ساماندهی کودکان کار و خیابان»، *مجله مدیریت فرهنگی*، سال هفتم، شماره ۲۲، دوره ۴: ۵۴-۶۹.
- طبرسی، بهشته؛ چراغی، محمد علی؛ پاشایی پور، شهرزاد و سادات حسینی، اکرم. (۱۳۹۶)، «تحلیل مفهوم خودپنداری در کودکان کار خیابانی»، *فصلنامه پرستاری ایران*، دوره ۳۰، شماره ۹: ۶۶-۵۴.
- کریمان، فرانک؛ میرک زاده، علی اصغر و زرافشانی، کیومرث. (۱۳۹۵)، «تحلیل زمینه‌ها و علل به‌کارگیری کودکان در فعالیتهای کشاورزی در مناطق روستایی، مطالعه موردی: دهستان ماهیدشت شهرستان کرمانشاه»، *مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی*، سال ۵، شماره ۳، پیاپی ۱۵: ۱۶۳-۱۷۸.
- کردی، مراد. (۱۳۸۸)، «آسیب شناسی عدم اجرای قانون منع کار کودک و ارائه الگوی مناسب اجرای آن»، *مجله مدیریت فرهنگی*، سال ۳، شماره ۳: ۸۹-۷۹.
- کشاورز حداد، غلامرضا؛ نظریور، محمدتقی و سیفی کفشگری، محسن. (۱۳۹۳)، «کودکان کار در خانوارهای ایران»، *مطالعات و سیاست‌های اقتصادی*، شماره ۱۰۱: ۴۹-۷۴.
- لهسایی زاده، عبدالعلی و اشرفی، حجت الله. (۱۳۸۱)، «بررسی عوامل تعیین‌کننده کار کودکان، مطالعه موردی شهرستان کاشان»، *فصلنامه پژوهش فرهنگی*، سال ۶، شماره ۱ و ۲: ۱۰۵-۱۳۵.
- مهدوی مزینانی، زهرا و مزینانی، مجتبی. (۱۳۹۰)، «آسیب شناسی حقوقی کار کودکان و نوجوانان در کسب‌وکارهای خانوادگی»، *فصلنامه خانواده‌پژوهی*، سال ۷، شماره ۲۶: ۱۲۳-۱۲۵.
- میرک زاده، علی اصغر؛ زرافشانی، کیومرث و کریمان، فرانک. (۱۳۹۶)، «تحلیل نگرش کارشناسان در برابر مزایا و معایب کار کودکان روستایی در فعالیتهای کشاورزی»، *فصلنامه پژوهش‌های روستایی*، دوره ۸، شماره ۱: ۷۸-۶۹.

- Adonteng-Kissi, Obed. (2018). "Causes of child labour: Perceptions of rural and urban parents in Ghana". *Children and Youth Services Review*, 91, 55-65.
- Attanasio, Orazio; Fitzsimons, Emla; Gómez, Ana, Gutierrez; Martha Isabel; Meghir, Costas and Mesnard, Alice. (2010). "Children's schooling and work

- in the presence of a conditional cash transfer programme in rural Colombia." *Economic Development and Cultural*, 58(2), 181-210.
- Akarro, rocky, and Mtweve, Nathan anthon. (2011). "Poverty and its association with child labour in Njombe District in Tanzania: The case of Igima Ward." *Current Research Journal of Social Sciences*, 3(3), 199-206.
  - Adeoti, A. I, Coster, A. S, and Gbolagun, A. O. (2013). "Child farm labour in rural households of southwest, Nigeria." *Global Journal of Human-Social Science Research*, 13(1), 12- 22.
  - Abbas Ali, Mohammad, Mohammad, Vaqas Ali, and Faiza, Abbas. (2017). "Hidden hazardous child labor as a complex human rights phenomenon: A case study of child labor in Pakistan's brick-making industry." *Cogent Social Sciences*, 3: 1369486, 1- 23.
  - Audu, S.I, Adejoh, A. C, and Adofu, Ilemona. (2010). "Economics of Child Labor among Farm Households in the Central Region of Nigeria." *American-Eurasian Journal of Sustainable Agriculture*, 4(3), 268-73.
  - Basu, Kaushik, and Tzannatos, Zafiris. (2003). "The global child labor problem: What do we know and what can we do?" *The World Bank Economic Review*, 17, 145-146.
  - Chesney, Thomas; Evans, Keith; Gold, Stefan, and Trautrimsa, Alexander. (2019). "Understanding labour exploitation in the Spanish agricultural sector using an agent based approach." *Journal of Cleaner Production*, 214, 696-704.
  - Collins, Lorna, and O'Regan, Nicholas. (2010). "The evolving field of family business". *Journal of Family Business Management*, 1(1), 5-13.
  - Coster, A. S, and Adekoya, M. I. (2014). "Determinants of child labour and schooling in rural farming households in Ogun State, Nigeria." *Asian Journal of Agriculture and Food Science*, 2(4), 278-288.
  - Chae-Young Kim, and Heather Montgomery. (2018). "Rural children's work and school education in the context of rapid economic growth in South Korea", *International Journal of Sociology and Social Policy*, 38 (1-2), 165-178.
  - Eman, masoud; salwa, marzouk, and safaa, mahmoud. (2010). "impact of child labor on psychosocial development of under fouiteen years in assiut city, Egypt". *Al-Azhar asstut medical journal*, 8(3), 77- 252.
  - Edet, G. E., Etim, N., and Abasi. A. (2013). "Child labour in agriculture among poor rural households: Some issues and facts". *European Journal of Physical and Agricultural Sciences*, 1(1), 1-7.

- Edmonds, E.V., and Pavcnik, N. (2005). "Child Labor in the Global Economy, Journal of Economic Perspectives". *American Economic Association*, 19(1), 199-220.
- FAO. (2013). "Children's work in the livestock sector: Herding and beyond." *Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations*
- FAO. (2017). "Child labour in Agriculture". *Food and Agriculture Organization of the United Nations*
- Fassa, Anaclaudia. G; Facchini, Luiz Augusto Facchini; Dall'Agnol, Marinel. M, and Christiani, David. C. (2000), "Child labor and health: Problems and perspectives." *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 6(1), 55- 62.
- Gibosen, John, and Olivia, Susan. (2006). "The effect of infrastructure access and quality on non-farm enterprises in rural Indonesia." *Journal of World Development*, 12, 28- 36.
- Harms, Henrik. (2014). "Review of Family Business Definitions: Cluster Approach and Implications of Heterogeneous Application for Family Business Research". *Financial Stud*, 2, 280-31.
- ILO. (2019). "World employment social outlook", *International Labour Organization*
- ILO. (2014). "Child Labor in Agriculture. Geneva", *International Labor Organization*.
- ILO. (2007). "World day against child labour: Child labour and agriculture. Geneva". *International Labor Organization*.
- ILO. (2006). "Tackling hazardous child labour in agriculture Guidance on policy and practice." *International Labour Organization*.
- Irmiler, Marianne, and Gebhard B. (2014). "psychomotor intervention to enhance self-and body-concept in children with Duchenne muscular dystrophy." *Sci Sports*. 201429: 43-4.
- Jennie, Johansson. (2009). *Causes of Child Labour: A case study in Babati town, Tanzania*, Independent thesis Basic level (degree of Bachelor), Södertörn University College, School of Life Sciences, 15 ECTS, Global Development.
- Khakshour, Ali; Ajilian Abbasi; Maryam, Sayedi; Seyed Javad, Saeidi; Masumeh, Khodae, and Gholam, Hasan. (2015). "Child Labor Facts in the Worldwide: A Review Article". *Pediatr*, 3(1-2/14), 467-473.

- Kotb, Safaa; Abdel Khalek, Ekram, and Yones, Doaa. (2011). "Agricultural Labor among School Children in Rural Assiut, Egypt". *Life Science Journal*, 8(2), 323- 339.
- Leinberger-Jabari, Andrea; Parker, David, and Oberg, Charles. (2005). "Child labor, gender, and health". *Public Health Reports*, 120(6), 642-7.
- Liu, mingli; Wu, Lang, and Ming, Qingsen. (2015). "How does physical activity intervention improve self-esteem and selfconcept in children and adolescents? Evidence from a meta-analysis". *PLoS One*.10 (8): e0134804.
- Litz, Reginald. (1995). "the family business: toward a definitional clarity". *Family Business Review*, 8 (2), 71-81.
- Magda, Sándor; Magda, Róbert, and Marsele, Sándor. (2009). "Sustainable development of the rural economy". *Applied Studies in Agribusiness and Commerce, Agrimba*, 5(5/6), 31-36.
- Mull, L. Diane, and Kirkhorn, Steven. R. (2005). "Child labor in Ghana cocoa production: Focus upon agricultural tasks, ergonomic exposures, and associated injuries and illnesses". *Public Health Reports*, 120(6), 649- 55.
- Meneses, Raquel; Coutinho, Ricardo, and Carlos Pinho, Jose, (2014), "The impact of succession on family business internationalization". *Journal of Family Business Management*, 4 (1), 24 -45.
- Nengroo, Aasif Hussain, and Bhat, Gulam Mohammad. (2017). "why child labour? Evidences from homebased carpet weaving industry of Kashmir". *Children and Youth Services Review*, 79(1), 50-56.
- Nielsen, Helena. (1998). "Child labor and school attendance: Two joint decisions". *University of Aarhus, Denmark, CLS Working Paper Series*, 98, 1-32.
- Oryoie, Ali Reza; Alwang, Jeffrey, and Tideman, Nicolaus. (2017). "Child labor and household land holding: Theory and empirical evidence from Zimbabwe". *World Development*, 100(1), 45-58.
- Okpukpara, Benjamin, and Odurukwe, Ngozi. (2003). "Incidence and determinants of child labour in Nigeria: Implications for poverty alleviation". *African Journal of Economic Policy*, 10(1), 133-162.
- Patrinos, Harry Anthony, and Psacharopoulos, George. (1997). "Family size, schooling and child labor in Peru: An empirical analysis". *Journal of Population Economics*, 10(4), 387- 405.
- Ray, Ranjan, and Lancaster, Geoffrey. (2005). "The Impact of Children's Work on Schooling: Multi country Evidence". *International Labour Review*, 144 (2), 189-210.

- Ravinder, Rena. (2009). "The Child Labour in Developing Countries -A Challenge to Millennium Development Goals". *Indus Journal of Management & Social Sciences*, 3(1), 1-8.
- Shepherd, Dean, and Zacharakis, Andrew. (2000). "Structuring family business succession: an analysis of the future leaders in decision making". *Entrepreneurship Theory and Practice*, 24(4), 25-39.
- Siddiqi, Faraaz, and Patrinos, Harry Anthony. (1995). "Child Labor: issues, causes and interentions". *Human Capital Working Paper*, 14845)1(.
- Unicef. (2006). "Child labour". *Child Protection Information Sheet*.
- Webbink, Ellen; Smits, Jeroen, and de Jong, Eelke. (2012). "Hidden Child Labor: Determinants of Housework and Family Business Work of Children in 16 Developing Countries". *Journals World Development*, 40)3(, 631-642.
- Weiner, Myron; Burra, Neera, and Bajpai, Asha. (2006). "Born unfree - child labour, education, and the state in India." *New Delhi: Oxford University Press*.
- Yıldırım, Bugra; Beydilib, Eda, and Gorguluc, Merve. (2015). "The effects of education system on to the child labour: an evaluation from the social work perspective". *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 174, 518 -522.